

२४३५२०, ३

॥ नलोदयेमाहा काव्ये चतुर्थोऽङ्कासः ॥
॥ नलोदयटि कासहित प्रारंभः ॥

न. टी.
॥ १ ॥

श्रीपंक्तिरथायनमः ॥ १ ॥ नत्वा नृसिंहं गदेकसाक्षिणं कृत्वा प्रणमं गुरुवे महात्मने ॥ नत्वा गणेशं गिरिजासुतं प्रभुं कुरोमितीकां च नलोद
यस्य ॥ १ ॥ नलोदयस्य काचस्य शीकेयं च प्रतायते ॥ नृसिंहास्ते नमुनिना सर्वेषामुपकारतः ॥ २ ॥ हृदयेति हे हृदयचित्तसदा सर्वदा त्वया
दवतः श्रीकृष्णमात्रमाणाः पृथक् माभूः यदोः गोत्रापत्त्या दवः यादवादितियादवतः सार्वविभक्तिकस्ततिः किंभूतया पाटव्यापापाना
मः वीतस्याः दवात् इति दवतः किंभूतायाः पापाटव्याः दुरासदाया दुःखेन सोढुमशक्यायाः किंभूताया दवतः अरिसमुदायात् रात्रुसमू

श्रीकृष्णाय ॥ ॥ हृदयसदायादवतः पापाटव्या दुरासदायादवतः ॥ अरिसमुदायादवतः त्रिजगन्मागाः स्मरणदा
यादवतः ॥ १ ॥ योऽजनिना गोपीतश्चचारयो वल्लवांगना गोपीतः ॥ भूयो नागोपीतः कंसाघो द्वेषमेव नागोपीतः ॥ २ ॥

रामः ॥ १ ॥

हात् ॥ त्रिजगत्त्रैलोक्यं अवतः रक्षकात् पुनः किंभूतात् स्मरणदायादवः दामं वैतर्क्यं धनं अतीतिदायादः दामादे विद्यते यस्य सदायाद
वान् नत्वा कामेन प्रद्युम्नेन पुत्रवत इत्यर्थः ॥ १ ॥ यदिति श्रीकृष्णः गोपीतः यशोदायां ता अजनि किंतु देवस्याः सकाशात् अजनि ॥
अथवा लोकप्रसिद्धा गोपीतो यशोदायां ता अजनि अपितु अजनि प्रादुर्भवपुनः यः श्रीकृष्णः वल्लवांगना गोपीतः स्मृचरव
ल्लवानां गोपानां अंगनासासंगो भित्तैः पीतः सादरं निरीक्षितः स नृन्दाने च चारयर्थः ॥ पुनः येन श्रीकृष्णेन भूः अगोपि
अरक्षिवराहपुराणेति शेषः ॥ श्रीकृष्णः इतः कंसात् मातुलात् द्वेषमेव न इतः किंतु अगोपि अपराधमपि इतः प्राप्तः काराग

दरक्षणात् ॥ २ ॥

यदिति यस्य अरयः यदरयः तेषु यदरिषु कृष्णवेरिषु मानस्थितयः मानस्याभिमानस्य स्थितयः अवस्थानानि सन्नाः नष्टा इत्यर्थः ॥ नाम प्रसिद्धं ॥
यन्नुयेन श्रीकृष्णेन नुनैवेति अनः सकृदुदत्तसत्त्वलिङ्गं कुर्वन्मुरवमभूत् ॥ अनः शक्रदेवमातरिति ॥ यत्र श्रीकृष्णो ससन्नामाः सम्यक् नमनी सना
मस्तौ न स हवर्तमानाः ससन्नामाः सम्यक्तेन मस्कारा इत्यर्थः ॥ भवभाजः भवसैसारं भजते तादृशाः न स्पुनं भवेयुः कथंभूतास्ताः पठितसु सन्नामान् न
मानः पठितानि सुतरीर्षीति नामानिरामकृष्णादीनि नामानि ये स्ते पठितसुतनामानः एकोपि कृष्णस्य कृतप्रणमो दृशाधमेदाधिकनराणां दृशा

यदरिषु सन्नामान् स्थितयो यन्नुनमुदरसन्नामानः ॥ यत्र ससन्नामानस्युर्भवभाजः पठितसु सन्नामानः ॥ ३ ॥
समनिदानवनाशी जनतालिकुलै यथैव दानवनाशी ॥ द्विरदा दानवनाशी जगच्चलभते यतः सदानवनाशी ॥ ४ ॥
अस्ति सराजानीते रामाख्यो योगतीः पराजानीते ॥ यस्य धराजानीते रत्नानि कुले जनो रराजानीते ॥

श्वमेधीपुनरेव जन्म कृष्णप्रणमी न पुनर्भवायेति क्वनात् ॥ ३ ॥ समेति जनता भक्तजनसमूहः यतः श्रीकृष्णमात्रं सुखीलभते च पुनः जगत्सदा
दानवनाशी लभते दानवानां दैत्यानां नाशमाप्नोति किंभूतं जगत् अनवनाशी न विद्यते अवनैरक्षणे आशायस्यतत् अनवनाशी ॥ किंविधा जनता
समनिदानवना निदाचनवर्नस्तुतिश्च निदानवने समनिदानवने यस्याः सा अवयवानामनेकार्थत्वात् यथा शङ्खद्वार्थे किमिव अलिकुलै
यथा अलिकुलमिव यथा अलिकुलै मरुतुलै द्विरदा दानवनाशी जगच्चलभते यतः सदानवनाशी ॥ ४ ॥ अस्ति रामाख्यः सरा
जास्ति यो नीतः परा उत्कृष्टा गतीः प्रकारान्वीते पुनः सकः अनीते रीतिरहितस्य ईतयश्च अतिरुष्टिरनादृष्टिः शालभामूषिकाः शुकाः ॥
प्रयासनाश्च राजानः पठेता ईतयः स्मृताः ॥ यस्य कुले धराजानी रत्नानि ईते प्राप्ते सति जनो रराजते भो ददा वित्यर्थः ॥ ५ ॥

यदिति सेनेवनोः तथा अपि प्रकरनदीः यतः अतस्त्वं किं विधानदीः शस्त्रमयैवाधिधुनानाः वहतीः यः नापुंस्त्वया गुणयोगी स न मृगाया द्युतसुखा
स्त्रीसेवनरूपेः क्रोधजेस्त्रिभिः सप्तभिः नावादिनवतः यद्वा नापुरुषः व्यसने दुःस्वेर्नोवारियत भुवि वने चरानावादिना गजवधनयुक्तम्
वारीतु गजवधनिद्रमरः ॥ ६ ॥ अपीति अहसिदो व विद्यमाने सति यः दायादाय पुत्रोपि क्षयदो नाशकरः यदायाः यत्समृद्धयः सतां जनानां
दायो विभागः यः अधिराजं राजसुकरमादायादाय श्रियः अधिः कथं भूतः असिगदायादाः असिमयश्च गदाश्वता एव यादासि यस्य यादासि

यः सेनानावादिप्रकरनदीः शस्त्रमयैधुनानावादि ॥ अतस्त्वं नावादि व्यसने यद्विवर्ने च नानावादि ॥ ६ ॥
(अपियोदायादायः क्षयदो हसि सति सतां यदायादायः ॥ कस्मादायादाय श्रियोधि रधिराजमसिगदायादाय ॥ ७ ॥)
अतिदूराजादित्याश्रितात्पभेदेवभूः सराजादित्या ॥ येन सराजादित्या त्रिदिवासी युक्तरात्रुराजादित्या ॥ ८ ॥

रामो
॥ २ ॥

जलजितवदिति सेवरः असिगदानां कूरकर्मत्वात्तयायादोभिः साम्यं ॥ अनित्यत्वादधिस्वरूपः कस्मादाय संपादितलक्षणा समृद्धो यद्
त्यर्थः ॥ ७ ॥ अतिदूरेति येन भूः इत्यनेन प्रकारेण त्रिदिता अल्पभवाश्रितः किमिति अजा द्रव्याणां अतिदूरेति भूस्तनसमीपवर्तिनी
एतावानेव भुवः स्वर्गस्य च भेदः अन्यसमृद्धादिसर्वे सममेवेत्यर्थः किं भूता भूः सराजादित्या राजा चन्द्रः आदित्यः सूर्यस्ताभ्यां सह
वर्तते सराजादित्या पुनः किं विधा सराजादित्या राजादित्यो रामस्तस्याद्युत्तेन सहितेति पुनः किं विधादित्या स्वर्गनेन सैयुक्तः शत्रु
राजोति सैततेरित्यर्थः यद्वादित्या सैयुक्तरात्रुराजा येनेति सर्वधः सरात्रुपुराजते इति शत्रुराट् अधिप इत्यर्थः इत्यादि संयुक्ते शत्रुराट्
स तथा विधत्तेन ॥ ८ ॥

स्वरेति ॥ यः खरसेना दुर्जनसमूहान् अवैत नरक्षेत्र ॥ यस्य बभूवि नानावेद्यः सोमिकपाशुकदारी पौर्णमासिकानानाविधा युज्जानो बहुतराः
सैतीत्यर्थः यद्वा यस्य भुवि अवेद्यो नापुरुषः न कश्चिदस्ति स्निग्धजनान् आवेद्य विज्ञातु अस्य सुकाय विचने वनोः तस्यैतस्य धर्मपुरु
षत्वात्पनर्बधतया कायस्य शोभता किमर्थं कायस्वनो यत्न इत्याह ॥ स्वीहो ध्यो निमित्तभूते सति अहः शब्देनात्र लक्षणतया दुरितकार्य
दा रिद्रमुच्यते ॥ ७ ॥ ते तथा च दारिद्र्याभिभूतो अहमेतत्कृत्य नैतरे सोर्वभौमरूपा कदाक्षेण तन्मुक्तः स्यामि सतो यमारीभः तथा च काययत्न

खरसेनानाव्ययः स्वाहं ध्यो विचयस्य नानावेद्यः ॥ स्निग्धजनानावेद्यप्रयत्ने स्य सुकायविरनानावेद्य ॥ ७ ॥

अथ निजराज्येन प्राशासितत्वेन शत्रुराज्येन ॥ येनाराज्येन शत्र्यादिशोयस्य विदितिराज्यं तेन ॥ १० ॥

मूर्तिमारसमाना योद्धदायुः सहस्रं मारसमाना ॥ रुद्रकुमारसमाना मजया द्विषता तां पीत्ति मारसमाली ॥ ११ ॥

करोमीत्यर्थः ॥ ७ ॥ अथेति अथ तेन न हनेन निजराज्यं प्राशासित अरक्षि किं विधेन शत्रुराज्येन शत्रूणां विधिषी राजितेन पुनः किं विधेन इन
श्रिया सूर्यतेजसा येनादितः अराज्यतः ॥ यस्य आर्यते युद्धाते विहतिः प्रतिहतिः न नास्तीत्यर्थः ॥ १० ॥ मूर्तिमिति यः समानो शरदो सहस्रं आयुः
आर प्राप ॥ सहस्रमिति काला ध्वनोरक्षितसंयोगे द्वितीया ॥ कीदृक् मारसमानो मदनसमानमूर्तिर्तनुर्दधत् ॥ यश्च रुद्रकुमारसमानो कार्तिकेय
तुल्यानो द्विषतो ब्राह्मण्यैर्किं श्रेणी अयमजितवान् किं भूताम्यङ्गि आरसमानो आसमेतात्वरसमानो सदायमानो ॥ ११ ॥ रसशब्दे ॥ ॥ ॥

साश्चनियमानयतः श्रेष्ठा विद्यास्तदाश्रयामानयतः नराश्रयानिलाश्रयाश्रयविद्यावितोऽन्येनुरश्रेष्ठाः ताः विद्याः आश्रयोपेक्ष्यते
 तदाश्रयाः अविद्याजीवना - त्यर्थः ॥ यस्य धीः नयतोनीतिरास्त्रादपि अधिकायामा अधिकः आयामो देव्यः सायस्य धीः रश्मि
 वपि अरावपि दयामानयतः आनिनायेत्यर्थः ॥ १२ ॥ अहितेति यः शरणगतानां अहितानां वैरिणां आयस्य अभ्युदयस्य आयस्य
 आयसं कृत्वा च शरणगतानामनियत्नेन पालयितेत्यर्थः ॥ गतनानामायस्य गतबहुविधेष्टनः निर्मायस्येत्यर्थः ॥ यस्य पिता

नलो. दी.
 ॥ ३ ॥

साश्चनियमानयतः श्रेष्ठा विद्यास्तदाश्रयामानयतः ॥ अधिकायामानयतः शत्रावप्यस्य धीर्दयामानयतः ॥ १२ ॥
 अहितानामायस्य चातायः शरणगामिनामायस्य ॥ गतनानामायस्य श्रुतः पिता वीरसेननामायस्य ॥ १३ ॥
 भुव्यतनोदतेन दिषतां सयशी सिशोभनोदतेन ॥ नीतानोदतेन क्षितिमभजन्नेदितेनोदतेन ॥ १४ ॥

समाः
 ॥ ३ ॥

जनको वीरसेननामाश्रुतः विख्यातः तातस्तजनकः पितेत्यमरः ॥ १३ ॥ भुवीति सनतः दिषतां अतेन नाशेन भुवि यशी सि अतनोत्
 तेन नलेन नोदनीतानोदिताः अहितेदितेनः दतेन क्षितिं अभजन् गवानिहता दतेन सहिताः क्षितौ निपतिता इत्यर्थः ॥ किंभूतेन
 नलेन शोभनोदतेन शोभनाः उदतावर्तयिष्यसः ॥ तेन वार्ता प्रवृत्तिर्दत्तातः उदन्तः स्यादथाह्वय इत्यमरः ॥ १४ ॥ ॥ ॥

सचिवेति सनतः सचिवगिरा पृथिवीमगोपायत् सचिववागनुवृत्त्या भुवमगोपायदित्यर्थः ॥ शत्रोर्वैरिणः आगो अपराधी अपायनीत्वा किंविधं
 आगः निरस्त रागोपायं रागे स्नेहे उपायाः सामादयः निरस्ताः रागोपायाः यस्य आगो सस्तदा रिपुभिः उपायं प रित्यज्यानुष्ठितमपराधं अति
 नीत्वा पृथिवीमरक्षदित्यर्थः ॥ महतराः गोपाः गं पृथिवीयां त्रियंतीति ते तथाविधाः राजानः गौरिलो कुंभिनीक्षमेत्यमरः ॥ यने मुः नमश्चक्रुः
 यद्वा निरस्तारागोपायो विषयभोगो येन विषये धृत्यंता नासक्तमित्यर्थः ॥ १५ ॥ यइति अथ तस्मात् भीमात् भीमनामधेयात् भूयात् न्यायात्

सचिवगिरा गोपायन्नलः स पृथिवीं निरस्त रागोपायं शत्रे ॥ रागोपायं नीत्वा ने मुर्महतरागोपायं ॥ १५ ॥
 योदभीमान्यायादधिको धरिपु र्यमत्यभीमान्यायात् ॥ वैदभीमान्यायां त्रिजगत्किं न्यावभूवभीमान्यायात् ॥ १६ ॥
 महिततमारंभाभिर्दमयंती सदृग्गुमारमारंभाभिः ॥ दधति मारंभाभिर्वृधे शारुक्ष्यसामारंभाभिः ॥ १७ ॥

समाः
 ॥ ३ ॥

शिवार्चनविधेः कन्यावभूवत्तस्मात्कस्मात्तयः अदंभी दंभ रहितः यः मानी अभिमानीयः आयात् अधिकः महासमृद्धि रित्यर्थः ॥ यमेतप्रपाथ
 रिपुः भीमान्मय सहितो यायात्पलायत् किंविधा कन्या वैदभी राजप्रभवा ॥ या त्रिजगति मान्या त्रिजगत्सु ॥ १६ ॥ महितेति सादमयंती
 वृधे वृद्धिं प्राप ॥ किंविधा उमारमारंभाभिः सदृक् ॥ उमा गौरीरमा लक्ष्मीः रंभाकाचिदसरा मुख्य एताभिः सदृशी ॥ किं हताभिः महिततमा
 रंभाभिः आरभ्यते इत्यभिः अतिशयेन महिता इ महिततमः एता दृशो आरंभो या सांताभिः पुण्यतमारंभाभिरित्यर्थः ॥ किंभूता साभाभिः श
 रीरकांतिभिः मारंकोमदधती पुनः किंविधा उरुक्षये जानुक्षये रंभाभिः कदलीभिः समा कदलीवारणवुषारंभा मोचां शुमत्फलैर्यमरः ॥ १७ ॥

सेति। सादमयंती नारीणं मध्ये रत्नं अजनि प्रादुर्भवन् नलो नारीणं नलसंवेधिनीनां श्रियां निरुयनं निवासः अजनि कीदृक् नलः यस्य अशीर्णं
 शत्रूणां रत्नाञ्च नरदिता घरा समूहो रीनां रिक्तां मरुतुरमापत्। परंतु अवर्न रक्षणी न ओपत् प्राप ॥ १८ ॥ चक्रमे इति सादमयंती राज
 न्यश्चेष्टेति लं चक्रमे ऐश्वर्यं पुनः सराज न्यस्ता दमयंती चक्रमे सकः स्वतेजसा राजन्यः नलः आत विसाराः प्राप्त विस्तारा राजन्य श्रियो व
 धुसंपदः अधित अपुष्पत्। साकायया साराश्रेष्ठान्यः जिताः केन तेजसा साजनी वरस्त्री चैत्यमरः ॥ १९ ॥ नार्तिनैति नल इति रुखाया

नल-री-
॥ ४ ॥

चक्रमे साराज न्यश्चेष्टेतां च स्वतेजसा राजन्यः ॥ आत विसाराज न्यश्रियो धित यया जिताः स साराज न्यः ॥ १८ ॥

नार्तिनीयानेन प्रभाविहीनेन शोभनो घानेन ॥ स्मरजारा घानेन स्फुरमिह न गतिनं लो तलो घानेन ॥ २० ॥

सोहितं हतापततः कांश्चिदपश्यद्विताय हतापततः ॥ सस्नेहं तापततस्तान्यदमीतो घमाव हतापततः ॥ २१ ॥

॥ ४ ॥

नेन रथेन दहउ घानेन गतिनं अतनोदिनिन अपित्वतनो देवा किमिति नोऽस्माकं स्मरजारा कं दर्पजा आर्तिः पीडा अनेन शोभनो घानेन स्फुरे नो घा
 प्रेरितव्यानभवती निन पितुरो घेवेति किं विधेने शोभनो घानेन इन प्रभाविहीनेन सूर्य प्रभाहीनेन इनः सूर्य प्रभाहीन इत्यमरः कामः पंच
 शरः स्मर इत्यमरः ॥ २० ॥ स इति सनलः हिताय आपततः आगच्छतः कांश्चित्पततः पक्षिणः अपश्यत् अद्राक्षीत्। यद्यस्मात्कारणतः अमी
 पक्षिणः विहगास्तोषं संतोषं आवहंत उदपादयन्ततः कारणतान्यक्षिणः सस्नेहं आपत्किं विधः नलः अहितं हतापि पुनाशकः ॥
 पुनः कीदृक् इति खेदतापततः तापो विरहः संताप स्नेन वतः परीतो युक्त इत्यर्थः ॥ २१ ॥

तमिति। सः विहंगरणः तं नलं रसात्तरया अब्रवीत् अवदत्। किमिति। हे गत हिंसा रस इत न तात्पर्यरहितः नः अस्मान्मातुदमायधया
 यतः स्वसारसमानः सोल्लुपसमानो निष्क्रयः लभ्यः किं विधो विहंगरणः रसमानः सारयमीनः पुनः किं विधः ससारसमानः सारसाः पक्षिवि
 शेषा स्तेषामानो गवस्तेन सहितः ससारसमानः पुष्कराहूस्तसारस इत्यमरः। गर्वोऽभिमानोऽहंकारो मानश्चित्रसमुन्नतिरित्यमरः। एवगोवि
 हंगविहंगे इत्यमरः ॥ २२ ॥ त्वमिति। अंग अहो त्वं शषके त्वं गत्वा मकरध्वजतुल्यगोत्रत्वात् अधिकः उत्तुष्टः तु तस्मात्त्वादिति लोभेभ्याः अतिके

तैत रसारसमानः सविहंगरणोऽब्रवीत् सारसमानः। गत हिंसा रसमानस्तद्वत्क्रयः स्वसारसमानः ॥ २२ ॥

त्वं शषके त्वं गत्वा अधिको भैष्याः स्तमोऽतिके त्वं गत्वा ॥ सार्तं के त्वं गत्वा सकाननेतस्काशी गत्वा ॥ २३ ॥

इति हिंसा नामाया निक्कटं यामयकृते वसारा माया ॥ जगुः सारमाया जगदुश्वाली भिरभिस सारमाया ॥ २४ ॥

इति वयं स्तमः अंगसंबोधनेऽयमिति। तु शरसस्मादर्थः सादमयंती तेन वीकैव गतुनिषीदतु किं विधा भैमी आसक्ता तात्पर्यवती त्वं तत्
 सकाशं केतसमीपे गत्वा लल। कीडा विलासी कुर्वित्यर्थः ॥ २३ ॥ इतीति। हिंसाः रा मायाः दमयंत्याः निक्कटं समीपं जगुः अगच्छन् ययुरित्यर्थः।
 इति वक्ष्यमाण प्रकारेण जगदुश्चुश्च। किं विधायाः दमयंत्याः सारमायाः आरामसहितायाः आरामः स्यादुपवनमित्यमरः। केतयो मयकृ
 ता सारमायो वमयेन दैत्येन कृता उक्तता मायेव तस्ये शातमिनिर्मिताभि तव मायेत्यर्थः। पुनः किं विधायाः पाउगलीभिः सखीभिः
 अमासर्भ अभिस सारयया वित्यर्थः। आलिः सखी वयस्यात्वेत्यमरः ॥ २४ ॥

श्रीदिति किमवदन् हंसा इत्यत आहो हेदमर्थेति भैमिलं अस्य नरस्य यदि भार्ययाः भवेत्तर्हि त्विष्टीसंकारासि लक्ष्मीतुल्या सिद्धिबधस्य नरस्य शशिनि काशास्य शशिना चंद्राणिकारं तुल्यं स्यैव दर्शयस्य सतस्याः पुनः किंविधस्य अरिलोकाशास्य अरिलोकाशां अस्यति इति अत्र अरिलोकाशा अस्याः यस्यासौ तस्य अथवा अरिलोके राशासि तु योग्यस्तस्य पुनः किंविधस्य कुमादिकाशास्य सुकुमादिकाभिः आशास्यस्तस्य अपरिणन कामिनी भूमनीयस्य ॥२५॥ इतीति तय भैम्या भीमतनयमानवभासे इति ने अपितु वभासे एक ही सेन

नलो-री- श्रीसंकाशास्यस्य त्वेभैमिनस्स शशिनि काशास्यस्य ॥ अरिलोकाशास्यस्य यदि भार्ययाः कुमादिकाशास्यस्य ॥२५॥
 ॥५॥ इति हं सनोदितया गणेन भैम्या मुदार सेनोदितया ॥ नवभासेनोदितया स्मरेण सुपुन न नल्लोक सेनोदितया ॥२६॥ रामो ता बहुधा वायस्यः श्रेण्यः पुनरस्य सन्निधा वायस्य ॥ तीव्रनिधा वायस्य यनुवस्तु लना परं विबुधा वायस्य ॥२७॥ ॥५॥
 हंससंबन्धिनोऽनेन इति पूर्वोक्त प्रकारेण मुदा प्रीत्या उदितया पुनः कीदृश्याः स्मरेण मन्मथेन दितया खंडितया रसेन अनुरागेण हंस गणनल्लोक सेनलग्नहाय अनोदि पुनः किंविधया उदितया उक्त्याः ॥२६॥ ता इति ताः बहुधा वायस्यः श्रेण्यः आयस्य आगत्य अस्य नलस्य सन्निधौ आयस्य समृद्धेः तिधौ निलयतां दमयन्ती व्यनुद वन् ॥ स्तवन्ति स्म । यस्य तु लनाय विबुधा वान समर्थाः । वशवः स मुच्ये । वा अपि रादार्थः ॥ ॥२७॥

इतीति नल इत्यनेन प्रकारेण विना पक्षिणे मानितया फलितया सक्तया भैम्यानापुस्त्वगुणयुक्तो पिङ्गु हतः अन्य च तस्य नलस्य नामानि नलेनैव वीरसेन तनय इत्यादीनि विचिंत्य तस्या मानितया अभिमानवत्तया उपलक्षितानि न अमानि अपितु अमानिनाम सास्वसौ तथा स्वास्थ्यं सुखं अमानि तथा अप्राप्तया च शिथो ॥ २८ ॥ अथेति अथासौ भीमो राजा अस्य स्वसुतारत्नस्य ससमुद्रागस्य । समुद्राः अगाः पर्वताश्च शैलवृक्षो नगा च गावित्यमरैः तैः संहितस्य स्मांतस्य भूतं मण्डलस्य अलैकते रत्नकारस्य पुनः किंविधस्य यौवनमुद्रागस्य यौवनमेव मुद्राचिह्नं तीगच्छतीति तस्य उद्रागस्योद्गतकामस्य ॥
 इति सविना मानितया जड्भैम्या नलो नामानितया ॥ स्वास्थ्यं नामानितया शिथे च विचिंत्य नामानितया ॥२८॥
 अथ ससमुद्रागस्य स्मांतस्य लैकतेः समुद्रागस्य ॥ यौवनमुद्रागस्य स्वसुतारत्नस्य सादमुद्रागस्य ॥२९॥
 दृष्ट्वा राजा तनुत स्वयं वरं विधिवदं हि राजा तनुतः ॥ यस्य राजा तनुतः पृथग्व्यथा सौजन्याद्राजा तनुतः ॥३०॥ युग्मकं ॥
 तीहा सेनापालिः स्वयं वरं क्षितिभुजां स सेनापालिः ॥ प्रवभासेनापालिः स्वगेषुतैः शिरसि वार सेनापालि ॥३१॥
 अथ च असौ भीमः अतनुतः जरातर राज स्वयं वरार्थं भागताम हतो जरातर राजेत्यर्थः । समुद्रसहर्षः । इति राजा तनुतः इति राजा जातः कामः ततो नुतः सक्तः । स्वविधस्य यस्य तनुतो देहात् जरा जायथा पृथक् जरा रहित इत्यर्थः ॥२९॥ ॥३०॥ युग्मकं मिति ॥ नमिति सिति भुजां रातां आलिः धीक्तिः स्वयं व आप प्राप किंविधाः हा सेनापालिः पुनः किंविधा स सेनापालिः सेना समूहः सहिता । अथवा सेनापालिः अपगतमधुपाः । सर्वे प्यलैकतमो लय इति कला । नेकस्य शोभाव भवेत्यर्थः ॥३१॥ ॥ तांगाः सेनाराजिः स्वर्गसदां येः सदा रसेनाराजिः । आया सेनाराजिः क्षपित रिपो च लति आया सेन प्रया सेन आर प्राप येः सदा रसेन दर्शनानुरागे विबुध सेनाराजि ॥३२॥ ॥ तमिति स्वर्गसदां देवानां सेनाराजिः च मू पक्षिणां गां भुव नि ई देव लति सति आ गच्छति सति यदा स्वर्ग सदां राजिः पक्षिः तांगां आर प्राप इत्यन्वयः ।
 तीसमरः ॥३२॥

कविप्रसादनेन प्रविशामि हि ॥ इति ॥ स्वयं प्रभागा

तामिति। स्वर्गसदो देवानां सेनाराजिः च मूर्ध्नि स्तासां गां भुव आयासेन प्रयासेन आर प्रापयेः सदा रसेन दर्शनानुरागेण अराजि अशोभिकस्मिन्
 त्ति अजो युद्धे क्षपितरि पौराणि तत्रात्रो विबुध सेनाराजि देव सेनाभिनिद्रे च लतिसति आगच्छतिसति यदा स्वर्गसदं राजिः पृथिः तां गां आर प्राप
 इत्यन्वयः। किं विधा सेना इनेन सवित्रा सहिता इनः सूर्य प्रभो राक्षी स्यमर ॥३२॥ सदति। अथ तेन न लेन स उत्सवः प्रापितेन न लेन तत्पु रं भीमपुरं
 प्रबभौ अतितरां मुमुक्षुः किं विधः उत्सवः परमहस्तेनः परेषां महसां उत्सवानां स्तर इतरोत्सवो भातस्तरः मरु उद्रव उत्सव इत्यमरः किं

नलो-टी-
 ॥६॥

तां गां सेनाराजिः स्वर्गसदं येः सदा रसेनाराजि आयासेनाराजि क्षपितरि पौ च लत विबुध सेनाराजि ॥३२॥
 सोथ परमहस्तेनः प्रापिनोत्सव परमहस्तेन ॥ स्फुरित परमहस्तेन प्रबभौ रविनेव तत्पु रं परमहस्तेन ॥३३॥ रामान् ॥६॥
 क्षिप्तलसन्नालीकानदितेषु मुखेन्दु ललितसनालिकान् ॥ राज्ञः सेनालीकान् कांति विबुधोश्च नाहसन्नालीकान् ॥३४॥

विधेन न लेन परमहस्तेन उक्ते हस्तेन किं विधं पुरं परमहः परं महेयस्य तत्र केनेव कभो रविनेव किं विधेन रविना स्फुरित परमहस्तेन परं महस्तेनोय
 स्या सो परमहाः तस्य भावः तत्ता स्फुरिता परमहस्ता यस्य सो स्फुरित परमहस्तसेन यदा स्फुरिताः परमाः प्रकाशकाः इत्ताकराः यस्य तेन ॥३३॥ क्षिप्तेषा
 दिनालीनस्ते वं धिनी कांतिः शोभा कान्तरातः विबुधोश्च नाहसन्नालीकान् ॥ अयितु अहसदेव किं विधान् भयान् अहितेषु अरिषु क्षिप्तलसन्नालीकान्
 क्षिप्ताः लसन्तो नालीका ये स्तान् पुनः किं विधान् मुखेन्दुना वदन कन्द्रेण तुलितानि सन्ति नालीकानि पद्मानिये सेतान् किं विधान् सन्नालीकान् स्तनम
 लीकयेषां तान् ॥३४॥

अजनीति। सुरततिर्देव राजि संनर्तनी वीक्ष्य अवलोक्य जला अजनि डलयो रभे राज्ञ अ प्रकाशरहितान् जितेत्यर्थः किं विधं नर्तनं स्वस्वकीयं यशः पास्पतिरसिध्य
 तितं पुनः कीदृशं निजमवनिजकं महस्तेजः किला पास्पतिं दूरतः प्रसारयति तं नः किं विधं शत्रुकला पास्पतिं शत्रूणां कला पाश्चासयश्च कला पासयः इषु धिरव
 द्वाश्च ते वामं तं यदा शत्रूणां कला पस्यासयसे वामं तं वै रिसमुदाय स्वज्ञाशकं पुनः कीदृशी कला पास्पतिं कलाभिः पीयते इति कला पश्चद्वस्तद्वस्तवर्क
 यस्पतिं कलापो भूषणे बहे हृणी रसे हते पिवेत्यमरः ॥३५॥ स्वरिति। तं नर्तनं केन्द्रः मनोनिश्चितं प्रोचे अवदत् तं कं अनर्तनं तमपि यस्वनि लयो येषां

अजनिजला पास्पतिं स्वयशो निजकं महः कीला पास्पतिं ॥ शत्रुकला पास्पतिं वीक्ष्य नर्तनं सुरततिः कला पास्पतिं ॥३५॥
 स्वनित्या नाम नर्तनं तमपि जेतुं ततिः श्रियानाम नर्तनं ॥ यमजेयानाम नर्तनं प्रोचे शक्रस्तमस्वियानाम नर्तनं ॥३६॥
 वदकामाया सन्नस्त्वमे मे ये यदुणाः श्रमाया सन्नः ॥ श्रेष्ठतमाया सन्नस्त्वीदृष्टाननुजनः स्वमाया सन्नः ॥३७॥

तेषां ततिः समूहः श्रिया शोभया जेतुं अनर्तनं असमर्थाः नाम सभावना यो अली भूषण पर्याप्तोऽप्यमरः ॥ किं विधं अजेयानां जेतुं मराक्यानां
 अस्वियोना शत्रु समूहानां अनर्तनं पावर्क ॥३६॥ वददति। हे सन् सत्यु रुषनो अस्माकं कामाया सन्नस्त्वमे मे भीम तनया यो वद ब्रूहि किं वि
 धाये यदुणाः यदीयाः सोदयो द्यो गुणाः नोऽस्माकं श्रमाया यासाय आसन् अभवन्। या श्रेष्ठतमा दमयती त्वीदृष्टा समीपगमने क
 विद्वक्षिथति। धारयिथति। मा भित्ता शीकायां सर्वं धस्या ध्याहारः। तस्याः आसन्नः समीपस्थो निकटवर्ती जनः स्वमाया सन्नः ननु अ
 वधारय ॥ ॥३७॥

इतीति सनतः हास्ते हस्तसम्बन्धिनं मुकुलं के शिरसि न्यस्य निधाय तं आ हास प्राप। कस्मिन्सति सुरप्रवेके सुरश्रेष्ठे इत्युक्तप्रकारेण सरवे सति सशब्दे सति
क्वनमुक्तवतिसतीत्यर्थः। किंभूतः सः अविवेके हास्तेः अविवेकस्य ईहानलमवलोक्य दमयतीताना न्येष्टुयादित्यविवेकसदनुक्तस्य इष्ट्या
मनेषां च अस्तः प्रेषितः तत्र पार्थिवे श्रयति दमयतीं समीपवर्तिनिसत्तिकास्त्री इह आस्तः उपाविशतः न कापिकदाचिदित्यर्थः। सर्वो अपि द
मयती पश्चिमिकाः स्त्रियः परित्यज्य मनसानल एव तत्रासीदित्यर्थः॥ ३८॥ इतीति हे भो मि अहं नलः हरिषवमानयमानो इदं वद्विमानो ह

नलो-री-
॥७॥

इति सरवेके हास्तन्यस्व समुकुलं सुरप्रवेके हास्तः॥ तामविवेके हास्तः श्रयति स्त्री तत्र पार्थिवे के हास्तः॥ ३८॥

हरिषवमानयमानो दूतो नलो महोरमानयमानान्॥ भवती मानयमानानु भो मिसुराचिद्रिमहमिमानयमारान्॥ ३९॥
तुल्ये सरसा देहि प्रभवो मग्नाः स्मरप्रसवे सा देहि॥ तानमि सरसा देहि स्वर्जं कनो कात्सु खं सरसा देहि॥ ४०॥

मो-
॥७॥

तोस्मिन्मानसुरान्महमुसवं अपमानान् प्राप्नुवतः किं विधानीहि किं विधानं महारमानयमानान् रमा श्रीर्नयोनीतिर्मभीमाः महंतोरमानयमानाः
येषां तान् पुनः किं विधानं भवती मानयमानान् समानयतः॥ ३९॥ तुल्य इति हे अ सरसा तुल्ये देहि प्रभवो देहि नो प्राणिनां प्रभवः स्वामिनो देवाः हि
यस्मात्कारणं तस्मै प्रसवे सा देहि कामात् प्रसवे आ विभावो यस्य सवासौ सा दश्चेति स्मरप्रसवे सा दस्तस्मिन्मग्नाः कामोद्भव श्रमनिमग्नाः तस्मा
त्सार्वा तानमि सरस्वर्जं स्वयं वरमालां देहि सरसां ता काका तसु खविशेष रूपात् स्वर्गात्सु खं एहि प्राप्नुहि अ सरः शब्दस्य बहुवचनं वाचित्वमियुक्तं
योगादेकवचननिर्देशः। यथा सरसत इत्युक्तं॥ ४०॥

इतीति सा दमयतीत मुखेन नल मुखेन सुरलोकात् रिशतुमिष्टान् आरुन प्रापवत इति। वत इति वयोरभेदः। कस्मादिवमारवतः स्थलादिव मेरो
रिदमारवंमारवादिनिमारवतः मरुसैर्बन्धिनः किं विधात्सुरलोकात् रवतः शब्दा यमानात् पुनः किं विधात्मारवतः कामवतः किं विधात्सालोकसां
लना पुनः किं विधात्सा इत्यनेन प्रकारेण कृतसामा। कृतसुरनलोकमानसानलाय उक्तं मानसैर्यस्याः सानलोकमानसानलासकचित्ता नलोजलो
त्यन्मद्रव्यविशेषः तत्रोक्तमानसामस्त्यलादिव॥ ४१॥ सा इति सा दमयती विरराज विशेषेण शुशुभे तथावाचगमनप्रयोजनस्थितिनिर्बधराज्ञा

इति कृतसामारवतः सुरलोकात् मुखेन सामारवतः॥ नरिसं सामारवतस्थलादिक्नलोकमानसामारवतः॥ ४१॥
सा विरराजायतया वीक्ष्य दृशातं स्मरारातुराजायतया॥ सति निन देवाद्यस्य स्वयं प्रियायाः पदं मुदेवाद्यस्य॥ ४२॥
तस्या देवाद्यस्य प्रणम्य च नलेन धीः पदेवाद्यस्य॥ सति निन देवाद्यस्य स्वयं प्रियायाः पदं मुदेवाद्यस्य॥ ४३॥ ॥ ॥

यथा विया आयतया दृशातं नल वीक्ष्य अवलोक्य स्मरातुरा कामार्ता अजायत। कथं स्थिते सा द। तथा युसदां दिवि सीदति ते युसदस्तेषां देवानां अजा
यतया अकलत्रतया अजायतयेत्यत्र इत्थं भावेत्तीया॥ ४२॥ तस्या इति नलेन वास्य देवाद्यस्य अमरप्रथमस्येन्द्रस्य पदेवरणे प्रणम्य अभि
वाद्य तस्याः दमयत्याः धीः मनीषा अवादि अभिषि अस्पकस्य यस्य मुदे हर्षाय सरलः प्रियायाः दमयत्याः पदं स्थानं स्वयं अवात् वागति
गंधनयोः अगमदित्यर्थः। कस्मिन्सति वाद्यस्य परहा देर्निन दे सति शब्दे निना दनिन दध्वनि ध्यान रवस्वगा इत्यमरः॥ ४३॥ ॥ ॥

अथेति। अथ अयं नृपतिगणः अयं नरुत्तरं गे रंगमंडपवर्गेषु स्थानेषु आत्मानं प्रकाशयन्स्वोचितसिंहासनेषु अस्थितस्थितिं करोतु सादमयंती।
इयं च स्वोचितपदे अस्थिता। बह्वेधायां बहुवचनं। किंवेन नृपतिगणं तत्तत्स्थानेषु सारंगे यैश्च एकव्यक्तिशेषः। किंविधा दमयंती अक्षितुलित
तसारंगानयनतिरस्कृतहृदिणा। किंविधेरंगं चैव लसारंगे सारंगे गच्छति इति सारंगमातंगाः प्रवृत्तिताः यस्मिन् उत आगतभूया लभोहि मा लो
लोभमरः ॥४८॥ व्यधुरिति। अथ सादमयंती एषु अन्येषु नृपेषु कतिविधेषु पुरुषान् अंगेन शरीरेण नरसमानो ननप्रेक्षत किंतु प्रेक्षतेव किंविधेषु

अथ तत्सारंगे यै नृपतिगणो स्थितपदेषु सारंगेयं ॥ चैव लसारंगेयं दमयंती चाक्षितुलितसारंगेयं ॥४८॥
नृलो-१॥ व्यधुरवनामान्येषु प्रजा नृपेषु धनिवेधनामान्येषु। स्तूतेर्नामान्येषु प्रकीर्त्यमानेषु शोभनामान्येषु ॥४९॥
॥८॥ सारंगेन नरसमानानलसमानानमुत्र कतिविधेषु पुरुषान् ॥ प्रेक्षत न नरसमानानलसमानानाभूतेषां भेदः ॥४९॥

रामायणा

॥८॥

नृपेषु स्तूतेर्बोधिर्नोमानि निवेद्य संपाद्य अयं कर्तुं गाधिपदस्याधमिधाना नि कथयित्वा प्रकीर्त्यमानेषु प्रशस्यमानेषु। येषु प्रजास्तत्रस्थाः जनोः
अवनामान् अवसर्वतोभावेन नामान् प्रणामान् व्यधुः चक्रुः तद्गुणान् रागेण प्रणेमु रित्यर्थः। किंविधेषु येषु मान्येषु पूज्येषु नामेति प्रसि
द्धौ ॥ किंविधाः शोभना रम्याः। किंविधान् पुरुषान् अनलसमानान् अग्नितुल्यान्। पुनः किंविधान् अनलसमानान् अनलसमा
नाः अनलसमानाः तान् तेषां भेदो न अभूत्। अमुत्र स्वयं वरस्योन ॥४९॥ ॥४९॥ ॥युग्मकं ॥ ॥९॥

रुचीति। अहं यदि असत्याः गाः न वक्ष्यामि। अहं दीनापि सती सत्यागाः न्याययुक्तेन वत्सनेनैव। यदि आर्गात दानं लोः स्फुरतु किंविधो नरः रुचिकृतना सत्यागाः रूपा
शरीरकोत्या कृतं वा सत्ययो रागः अपराधो येन सरुचिकृतना सत्यागाः असत्या मिथ्याभूताः गाः वाचः वक्ष्यामि सत्यागा त्यागयुक्ता न्याययुक्तेन न्याययु
क्तेन वत्सनेन आर्गा आगस्ये स्फुरतु प्रकाशती ॥४९॥ यदिति। यद्यहं न रविभौ न ल एव भार्गवस्य स्थिता स्मितं हि देवसभावपुषा अस्त्यनृपस्य वि
भावनी भवेत्। न लवपुः प्रकाशनी भवेदिति यावत्। किंविधस्य अस्य अन्यस्य शत्रोः वन्यस्य विपक्षस्य नाशकरस्येत्यर्थः। वाशब्दः समुच्चये वन्य

रुचिकृतना सत्यागाः स्फुरतु न लोयस्विचिना सत्यागाः ॥ अपि दीना सत्यागा न्याययुक्तेनैव वत्सनेन सत्यागा ॥४९॥
यदिवाभ्यां वन्यस्य स्थिता स्मिन्नल एव न रविभाव न्यस्य ॥ देवसभाव न्यस्य नृपस्य वपुषा भवेद्विभाव न्यस्य ॥४९॥
कृतभावा सावनिता भुवमैक्षत सुरा सुवावनिता ॥ स्वपतिं वा सावनिता चिह्नं धार्मिकजनं ध्रुवा सावनिता ॥ ॥४९॥

दिषः फलिततरुना शयति अतो वन्यस्येति विशेषणी द्विपरादस्य प्रकाशितं ॥८८॥ कृतेति। असौ सावनिता सुरान् ऐक्षत अपश्यत् स्वपतिं नरं च वा
चार्थं कथं भूता सा इति कृतभावा इत्यनेन प्रकारेण कृतः भावो यथा सा। पुनः कथं भूता सुवासाः वसनी वासः सुवासो यस्याः सा सुवासाः सुपरिधा
ना। कथं भूता सुरान् भुवन् अनितान् वदताः अनिता स्तान् कथं भूता स्वपतिं सावद्विता चिह्नं अवन्त्या स इव तं तं इति सावनिः सावने भवः सावनि
ता सैव चिह्नं तेन सहितं। असौ कायस्याः धार्मिकजने ध्रुवा निश्चला अवनिता अवनमस्यास्तीति अवनीतस्याभावः अवनिता रक्षणवेत्ता ॥४९॥

स्वइति॥ सा दमयितीरसा द्वे तोर्नेह मेव अट्टत अट्टुत। कसतिवपुषि ससा दे सतिमदनेन साद स्तेन सहिते सक्क मे सति कस्मा द्वात्पात्र बाह
भावा कथं भूता आल्याः सख्या उपस्थिता वन सभां प्राप्ता पुनः कथं भूता देवा ल्या अर्थिता पिकथं भूतया देवा ल्या आल्या कुल दृष्ट्या अ
लीनां आलिसा ददा कुल दृष्टिर्यस्याः सातया आल्य वद्रमर पीति रेवा कुल दृष्ट्या इति वा योज्यं। पुनः किं लक्षणया देवा ल्या स्वरि रसा दाने
तु मिष्टारि रसा स्वस्परि रसा तौ ददाति स्वर्दि रसा दानया आतो धातो रिया लोपः॥ ५०॥ स इति सनलः अनया दमयिती प्रवृत्तः पतिवने स्त्री

नलो ११
॥७॥ स्वर्दि रसा देवा ल्या कुल दृष्ट्या अर्थिता पिसा देवा ल्या॥ वपुषि ससा देवा ल्या दृष्टतनलमुपस्थितारसा देवा ल्या॥ ५०॥
सत्सदसोमाननयारुद्र समोयः स्वतेजसोमाननया प्रवृत्तः सोमाननयानलो वमो भुवि गुणेन सोमाननया ५१
मददम्भावरमस्यज्ञात्वा मनो गुरु प्रभाव रमस्य॥ सुरवृषभावरमस्य प्रदिश्य जमुर्गेत प्रभाव रमस्य॥ ५२॥ ॥

सोमैः
॥७॥

कृतः सनूवमो सकथ्यः स्वतेजसा रुद्र समः अनया कया या स्वतेजसा उमानेति न अपि तु उमेव कथं भूतया अनया सत्सदसोमाननया सत्सदसो देव
सत्सदसोमाननो पूजिता तया पुनः कथं भूतया सोमाननया च नूवदनया। किं लक्षणो नलः भुवि गुणेन अमान्माति इति मानूनमान अपरिमिता इत्यर्थः ५१॥
मददति अथानंतरं सुरवृषभाः सुरवृषभाः अस्य नलस्य वरं मनोरमै प्रदिश्य दत्वा जमुः किं दत्त्वा अस्य मनः ज्ञात्वा कथं भूतं मनः अरमत्यर्थं दद
मो अस्य तत्त्वत्तवत् अस्तेषां इत्यस्य धातोः किं विधस्य अस्य गुरु प्रभाव रमस्य रस्य प्रभावश्च रमाच प्रभाव रमे गुर्वो प्रभाव रमे यस्य पुनः किं
नस्य गत प्रभाव रमस्य। अवरं मोऽशो मन ली विरामो वा॥ ५२॥

गुर्विति। एष नल प्रियया दमयिती अमास हस्व पुरमाप प्रापत् किं विधो नलः गुरुम हिमास हतो भावः मदिमा गुरु मे हिमाय स्य सत आ किं विधं पुरं परमाया
संज्ञि। परे वांशत्राणं माया अद्र संमितिं शील मस्तेति तत् पुनः किं विधं परमाया रमायाः लक्ष्म्याः वसतिं स्थानं पुनः कीदृक यत्र पुरं स्तुमाप रं रंगतिं
परं नल आयाः संपदः अगुः प्रापुः॥ ५३॥ शशिनेति नगरे जनेन ता जन्म गुरुः मुदं हर्ष समहास्त प्रापत् किं विधा जनेन ता शशिना च नृणां समहा समहाः
हास्य स्पमहः हासमहः न स मं हासमहोय स्याः सा पुनः कथं भूता समहामह उत सवस्तेन सहिता पुनः सा जनेन ता मासुरया देदी यमानया सुरया हा ल्या हेतुभ

गुरुम हिमा परमाया संज्ञि नल एष वसतिमा परमायाः प्रियया ता परमायाः स्वपुरमगु र्यत्र तं क्षमा परमायाः॥ ५३॥
शशिना समहा समहानगर जनेन ता समहा समहास्त मुदं॥ अपि न सुरया सुरया च हर द्यतनो सुरया सुरया गमपि॥ ५४॥
॥ ॥ इति श्री कालिदास कृते नलोदय काव्ये प्रथम उच्छ्वासश्चि मया भट्ट स्यजातः॥ ॥

तया च हरत् अक्रीडत् पुनः सौवजनता सुरया गी देवया गी अपि चातनोत् अविस्तारयत्॥ ५४॥ इति श्री मदभिनव शशि विराजमान के
शोदित्युक्ति प्रकाशिकाया मादि सुरी कृतः प्रथम उच्छ्वास प्रकाशः॥ ॥१॥

अथेति। अथ कांतेन कमनीयेन तेन न लेन अत्र मंदिरं भने रतिः। क्रीडा एकांतेन अतिशयेन प्रापि असेवि। किंविधेन न लेन एकांतेनादि तीयां तां दमयंती पुनः प्राप्त
वता पुनः किंविधेन रिपुमदातिरेकांतेन रिपुणां मदातिरेकः अतिदुर्गस्तस्य अंतं करोत्यंतय तीक्ष्णस्तेन सपत्नाभिमानपक्षे जा॥१॥ वभाविति सनलः
बभौशुशुभे। किं न तोनलः सारसागरः सागरस्य सागरः वहीदधिः सादमयंती च कासेदिदीपे। किंविधा सा रसा र्द्धधीः रसेन प्रेम्णा आर्द्धधीधिषण्यस्याः
सा तदा तस्मिन् समये मधुर्वसितः आससार आजगाम। किंविधः मधुः ससार सारवः सारसानामारवः सारसारवः स्नानसशब्देन सह वर्तमानः

अथ रतिरेकांतेन प्रापितलेनात्र मंदिरं कांतेन॥ तां पुनरेकांतेन प्राप्तवता रिपुमदातिरेकांतेन॥१॥
नलोटी ॥१०॥ वभौ ससारसागरश्चकाससारसार्द्धधीः। मधुः ससारसारवः सदा ससारसार्तवः॥२॥ ॥ ॥ ॥
समुदधिताशालीनां कलशकणिशाग्ररुचिजिताशालीनां॥ दिनभर्ताशालीनामिव नलिनो मथ समुच्छिताशालीनां॥३॥

रामाय
॥१०॥

पुनः किंविधः सार्तवः कृतो भवानि आर्तवानि पुष्पादीनि तेः सह वर्तमान इत्यर्थः॥२॥ समुदेति। दिनस्वभर्ता दिनभर्ता सविता करेण मरीचिना नलीनी
समुदधित समुदोधयत्। भानुः करो मरीचिः स्त्री पुंसो दीधिति स्त्रिया स्मिन् मरः॥ किंविधेन करेण शालीनां कलमानां कनिशाग्र रुचिजिता मंजय रुचि
जेजा। किंविधानलिनो आशालीनी आशासुदुल्लिनातां तुलिनबाधयादिशुप्रदर्शनं गतामित्यर्थः। अतएव शालीनामिव लक्षितामिव स्थिता। यथा क
श्चिद्भर्ता परिभवपीडितौ उत्थापयति। अथ कमलिनी न्युत्थापयानं तर्हि अलीनां मरालानां आशा समुच्छिता संजाता॥३॥ ॥ ॥ ॥

कुरेति। कुः महीसारसका कुरवान् पक्षिविशेषकुजीतविरो वान् अवाप प्राप तथा कुरवा ख्यो न गोपिकुरव वृक्षो अंकुरवान् जातः सपल्लवः
अंकुरवान् जातः अपि समुच्चये कंजलं अलंकृतवत्ः अलंकृतवज्जातं गतं पैकमलं गतः पैक एव मलोपस्मात्तत्कमलं पैकं पुरुषविलोभ
यितुन्न अलं अपि तु सर्वमेव पुरुषविलोभयितुं अलं समर्थमित्यर्थः॥४॥ अगुरिति। रविमहीसि सविभर्ता जीसि गुरुतमहिमानीतः
सकाशादितस्ततः अगुः प्रासरत्। अतिशयेन गुरु रतिगुरुतमा सा चासो हिमानी चेति गुरुतमहिमानीतस्याः अतिशयित हिमस

कुरवा पचसारसका कुरवान् कुरवा ख्य रगोपित थां कुरवान्॥ गतपैकलं कलं कमलं कृतवन्न विलोभयितुं
कमलं कमलं॥४॥ अगुरति महिमाना तस्ततो रविमहंसि गुरुतमहिमानीतः। भवर्त महिमानीतः स्मरेण परितः शारख्य
महिमानीतः॥५॥ स्मरस्त्वितया जगतस्त्वितया भवद्विषी चैपकमुकुलं तदस्त्वितयानिरस्त्वितया विपुर्दपतिको॥६॥

मूलात् किंविधनिमहांसि अतिमहिमानि अतिसहितो महीमायेवांतेतानि सर्वोत्तमानीत्यर्थः। मानोऽस्मात्सीति मानी अभिमानवान् नलः स्मरेण परितः शारख्य
अहिमानीतः पैच शरस्मर इत्यमरः। मदनं शरख्यं अहिंया लं आसर्तानीतः प्रापितः॥५॥ स्मर इति। चैपकमुकुलं स्मरस्त्वितया स्मरस्त्वित प्रकारेण अ
भवत् आसीत्। स्मरेण सूची स्मरस्त्वित दभावत्वेन अजनीत्यर्थः। किंविधया तया जगतः क्षतिस्त्वितया विश्वस्याविदारेण स्त्वितया ज्ञापितया हि निश्चित
तया यथा हेतुभूतया तच्चैपकमुकुलं चितया चितान्तेन अस्त्वितप्रत्ययादि अप्रकाशितया कया यया विपुर्दपतिको विपुत्तस्त्री पुंसो निरस् निज
तो अस्त्वयोस्तादृशो विषमिति पाठे तच्चैपकमुकुलं स्मरस्त्वितया हेतुभूतया विषमवदिति याज्य॥६॥

विरह इति पलाशस्य प्रचुरं पुष्पं बभूव ब्रह्मरक्षस्य कुसुमानि प्रभूतानि आसुः किंविधस्य पलाशस्य विरलोच्चपलाशस्य विरलानि अप्रचुराणि च तानि उच्चाणि
एवंभूतानि पलाशानि पत्राणि यः पत्रपलाशं च दूर्ध्वं दलं पत्रं च दः पुमानित्यमरः तस्य पुनः किंविधस्य स्मरनीचपलाशस्य स्मरेण नीचः स चासौ पलाशश्च कंदर्प
कुसितनिशाचरस्य पुनः किंविधस्य प्राश्याध्वगपिशितचारुपलाशस्य अध्वगानी पिशिते अध्वगपिशिते प्राश्याध्वगपिशिते चैति प्राश्याध्वगपिशिते तस्मिन्
चारुः सुचिराचपलाश आशातस्मायस्य अध्वनीनो ध्वगो ध्वन्यः पाथः पथिक इत्यपीत्यमरः तस्य पले मांसं अश्वानी निपलाश सस्य ॥ ७ ॥ अताविनिःकृतो वसी

नलो-११
॥११॥

विरलोच्चपलाशस्य प्रचुरं पुष्पं बभूव चपलाशस्य स्मरनीचपलाशस्य प्राश्याध्वगपिशितचारुपलाशस्य ॥ ७ ॥

कृतो वसुनिशाह्या विभाविभाविभाविभाः कलाश्चतेषु सत्यते रदारदारदारदाः ॥ ८ ॥ इह ललना शो कालि प्रदे
नयेनात्ममहविनाशो कालि कामेनाशो कालि स्वनहुर्कृतिभिः सदिहनाशो कालि ॥ ९ ॥

रामाय
॥११॥

ततो निशाह्याः रात्रि लक्षणः इभाः करिणः बभूरेजुः कथंभूते कृतो विभो समर्थे किंविशिष्टाः इभाः विभाः विशिष्टाभाये वांते विभाः विशिष्टदीप्तयः च अन्यतेषु
इभेषु निशाह्येषु सत्यतेश्च स्वकलाः रदाः संतः बभूः शुशुभिरे सतां नक्षत्राणां पते चंद्रस्य रदाः ईताः किंविधा ईताः अदारदारदाः नास्ति दाराये वांते
अदाराः अदारेभ्यः दारः दारणी वितारणी ददति ते अदारदारदाः किंविधा कलाः विभा विशिष्टाभाया सांताः विभाः विशिष्टदीप्तय इत्यर्थः ॥ ८ ॥ इहेति इह व
संत कृतो येन पुरुषेण आत्ममहविनाशः अकालि आत्मनः कामस्य महउत्सवस्त विनाशो अभावः अकारि रत्नपोरभेदः स पुरुषः अनाशोपिकामेन दि
क्षु अकालि न विद्यते आशायस्य स तथा विषया मिलितोपिकामेन मदेनेन दिक्षु आशा सुअकालि अवोधे कलवं धनांगीकरणयोरितस्य रूप्यं का
लिः अशो कालि स्वनहुर्कृतिभिः अशोकेषु अलयस्तेषां स्वनहुर्कृते यस्तर्जनवाचः तामिः किंविधेन पुरुषेण ललना शो कालि प्रदेन स्त्रीणां शो कप्येति
प्रदेन ललनानां शो कालि सां प्रददातीति सतेन ॥ ९ ॥

स्मरस्येति रसा पृथ्वी स्मरस्य मदनस्य युद्ध रंगतं आर प्राप किंविधारसा सारसाः साराः शोभनाः सारसाः पक्षिविशेषाः यस्यांसा तेन स्मरेण ते वियोगिनः
जिताः किंविधेन स्मरेण समुन्नतेन तेन समुन्नता इतना यस्य सः समुन्नतेन तस्तेन उल्कस्वामित्वेन ॥ १० ॥ नुन्नेति अधुना च संत समये कोराकः
पुमान् अंगनां विना मृतिं न आश्रयति न गच्छति अपितु गच्छेवा इति कारणतदर्थं नां कीर्त प्रार्थनां अधुना नाकिल अनिराकृतवती किला ललना अंगना
नानाविधमनेक प्रकारं मधु अधयत् अपि बत आसवमास्त्र दयदित्यर्थः स किंविधः मधुना नुन्नमना नां वसंते न रतचित्तः ॥ ११ ॥ पिक इति कोपिक
स्मरस्य युद्ध रंगतारसारसारसारसा जिता वियोगिनः समुन्नतेन तेन तेन ते ॥ १० ॥ नुन्नमना मधुना नाश्रयति मृति
कोवित्रांगना मधुना ना इति ललनानां विधमधुय किल तदर्थं नामधुना ना ॥ ११ ॥ पिकोपिकोपिकोपिको वियोगिनी र
मर्त्ययत् ॥ वचीं सिभंगमा रूपभितानितानितानिताः ॥ १२ ॥ श्रीरापिकलापेन प्रवृद्धमास्त्रावलीषुपिकालापेन नका
लापिकलापेन प्रनर्तेन मकारि वागपिकलापेन ॥ १३ ॥

अदपि पिकोपि परभृत् कोमिलोपिताः वियोगिनीः विरहणी अभर्त्ययत् किंविधः पिकः कोपिकः कोपोऽस्यास्तीति कोपी कोपो वकोपिकः कोप
शील इत्यर्थः किं कुर्वन्तानि तानि कचांसि आलपन् प्रसिद्धं पंचमानु सारी निवचनान्युच्चरन् किंविधानि वचांसि भंगं इतानि च दं प्राप्तानि ॥ १२ ॥
श्रीरिति कलापेन श्रीः आपिकलाः पाती नि कलापश्च नृत्तेन कांतिः आपि प्रापि आस्त्रावलीषु आस्त्राणं सहकाराणं आवलीषु पंक्तिषु पिकालापे
न को किलानां मालापेन प्रवृद्धं कलापिकलापेन कलापोऽस्यास्ति येषां ते कलापिनस्तेषां कलापेन समुदायेन प्रवर्तनं प्रवृष्टलास्येनाकारि
अपि अन्यत् कलामधुरोऽस्युदावाक्यं आपन प्राप इति नादित्वं कोप्येव आप एव ॥ १३ ॥

कुधिइति या कुधिकांतवर्तन आपयाकोपना कुधिरोषे सति कांतवर्तन वल्लभानुसृत्येनापनप्राप तमृते तं कोती विनातां कां कांतां अरवता आर। न विद्यते
 रवोयत्र सः अरव सः सभाव अरवता मृकता आर आगच्छत तदूर्पव तरेवेदे बवयो रैरुभेदात् कयानन दाम समापनयापनया नर्वचत दामवेति
 नवदामतस्य समापनं समाप्तिस्तेन प्रापनया क्षेपणया किंविधया अपनया अषगतो नयो यस्याः केन सह प्राप्तया अनुयायेन पश्चात्तापेन सह किंविधेन अभा
 तेः। शीघ्रं अवतारवता ॥१८॥ नम इति श्रित इति युग्मकै। एतद्युग्मे प्रलापो ममादव्याधय इति तिस्त्रोः वस्थाः सूचिताः। इरुवर अत्र अगत रोगिनि वृक्षत्वे

नलो-शी
 ॥१३॥

कुधिकान्तवर्ती नवदाम समापनयापनयापनयापनया ॥ तमृते नुरायेन वताम सने रवतारवता रवतारवता ॥१८॥
 नमसो विवरं कुसुमेषाणां गतरोगतरोगतरोगतरोग ॥ वदकांतमवेक्ष्य यथा घमधावरमेवरमेवरमेवरमे ॥१९॥
 श्रितेति गामरागत स्वबंधु कामनागतः ॥ परापना मनागतस्तताप कामनागतः ॥ २० ॥ युग्मकै ॥ १९ ॥ २० ॥

रामात्
 ॥१३॥

ननशोचिवरं आकाशविवरं अतरस्तस्मान्नोवरं कांतमवेक्ष्य तथा वद मधा घमधावेवास्मिन्व संत एवाहन मे अरमत्यर्थं कीडामि ॥ किंविधस्त्वं कुसुमे
 क्षणाभाकूपुण्डरीकनयनेन कांतिः पुनः किंविधः गतरोगतरः गतोरोगो यस्मादतिशयेन सतथेति नष्टव्याधिः ॥१९॥ इत्यनेन प्रकारेण श्रितापरावि
 लासिनी अतः नागतः अस्मादृशो मना रूईष दपि अनागत स्वबंधुका अ प्राप्तप्रिया सती गांवाचै न आप आ सवती नाम इति किरु कामेनागतः
 काम एव नागः सप्यः गजः वा तस्मात् ततापले रामगात् पूर्व श्लोकेन प्रलापोक्तिः उत्तरेणोक्ता दव्याधि रित्यर्थः ॥ २० ॥ १९ ॥ २० ॥

केति ॥ काललनास्त्रीदिवसी अस्मिन्व संतदिने कुसुमशरं कामं असो द असद्विष्टमहमर्षणे धातो रास्मने पदिनो नुडि रूपी नकापीत्यर्थः कीदृशं कुसुमशरं रुदि
 अतिः करणे अनादि बहुकाले मथा तथा वसंती विद्यमानं कालाध्वनोरिति द्वितीया अत्र दिवसे अलिभिर्भ्रम रैर्बसंती दृष्टा अनादि शक्तिर् कीदृशी वसंती
 आत्मनः स्वस्वार्थना दिवसी विद्यमानं भ्रमरकर्तृक प्रार्थना दिव विद्यमानं भ्रमरै रभिलषणी यमित्यर्थः ॥ २१ ॥ स्वयमिति अथेत्यनेन रं सनतः दाहि
 तयो दाराः संतियस्येति दारीत दभावः दारितातया स्त्री मत्तया युक्तः उत्तमं मनोरमः आरामं मदनं नर्कदपेण दारितया विकृती कृतया चिया बु घ्रा स्वय

काललना दिवसनी कुसुमशर मसो दृष्ट दना दिवसी ॥ अलिभिरना दिवसनी दृष्टात्मनो र्थेना दिवसी ॥ २१ ॥
 स्वय मथ मन्दारितया युक्तो युक्ते नलः समी दारितया ॥ आमन्दारितया मदने नधिया यदुत्तमं दारितया ॥ २२ ॥
 अनुव्रता समाननं समानन नन्दभी मजा ॥ तमिंदुना समाननं समानन नन्दने वने ॥ २३ ॥ इह रुचिराममावलय
 स्वदशमिति एथ कप्रियस्य रामावलयः ॥ प्राकारामावलयस्य रागिरो यदुदरे मिरामावलयः ॥ २४ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

मापत् प्राप कथं भूतमारामं मंदारितया युक्ते मंदाराः संतियस्मिन् तस्य भावस्तया युक्ते महान विकलोन लोपि प्रियया सह वर्तंती जगामेति भावः ॥ २२ ॥
 अन्विजित समाननं माननया पूजनया सहितं इंदुना समाननं चन्द्रेणानुत्पमुरवं नली अनुव्रता भीमजा दमयंती वने समाननं दसमुल्लास समाननं दिति
 एथ कपदं वात्र समेति भीमजा विशेषणं मया सहिता समाश्रयं केति कीदृशे वने समाननं दने समाननं दनं येन ता दृशो इंदिरामा रामा मरा इत्यमरे २३
 इहेति हे प्रिय इह रामे रुचिरा मनोरमा दृशं आवलयस्व निधेहि इति एथ कप्रिये कप्रियस्य रागि वचनेन रामावलयस्त्री पत्न्यः प्राकारामाः प्राप्तः
 ऊरुः वलयैः स्फुरंति ता घणः यदुदरे यासां मुदरे अभिरामावलयस्त्री क्लेय इति ॥ २४ ॥

नवेति मानेन सहिते समाने मनो यस्यास्तादृशी परानाथीकानवकुसुमानमना नूतनकुसुमेरा नमनेन मन्त्रायेवाता दशाः अगाः वक्षाः पासु
तादृशीः पावनभुवः गन्तुं नै धत्तन अभिललाषः सपुमानमना कृमिपिष्टं सकुसुमदाने माने पूजामाश्रित्य अंगीकृत्य अनागाः निर
पराधः अजनिजातः ॥२५॥

नलो. टी.
॥१४॥

नवकुसुमानमना गागन्तुं नै धत्तन समानमना गाः ॥ अजनिपुमाना गाश्रित्य सकुसुमदानमानमना गाः ॥२५॥

रुषिते सखिते सादममुथलसतनुते तनुते तनुते तनुते ॥ ननवान नवान नवान नवा गिहते चरणे मृतिमेष्यते सः २६

रुषितमिति अपीति इतीति त्रिभिर्विशेषकम् ॥ इतनुतन्निहेल सतनुते लसन्ती तनुर्यस्याः साल सतनुतस्याः भावस्तता ॥१४॥
तथा इता प्राप्ता नुति स्मृतिर्यथा सा तत् सर्वो धर्मे हे सखिते रुषिते रोषः अमुधना प्रकस्य सादपीतीतनुते विस्तारयति ननवा
ननवान नवान नवान ननु कुं नवं नूनं तनेत रुणे दूभवमानमस्यासीति तादृशे चरणे अनवाक अनम्रः स हवर्षते मृतिने ध्यति
आपितु एष्यते वः शुद्धेवानमुभे विषुदस्य मरः ॥ सर्वे स्तोत्रैः नुतिः स्मृतिरित्य मरः स्त्रियां मृति सतनुतनु रित्य मरः ॥ २६ ॥ १४॥

अपि चैत्येति अपि चान्यत् अवतानवता विस्तारवता मधुनावसन्नेन नर्गास्तस्मै एष्य प्राथयत अहो बवयो रैव्य सारणतनवतान् नून

अपि चैत्यनगानवतानवता नवता नवता नवता स्ततरा मधुना ॥

ततस्ततरा नातिशयेन त्यक्ता इति मत्वा अगोचरं गोचराः इन्द्रियार्थाः घट रूप रस गन्ध स्पर्श शब्द सुखाद्याः तत् रहितम्

इह सोख्यमगोचरमाचलमाचलमाचरमास्थनरं परता ॥२७॥ ॥

सोख्यविषयसुखं माचरमाच्छुद्धिः अस्त्यर्तोः चरमायाश्चात्या रमाशोभा रम्यतमानानभवति ॥२७॥ ॥ ॥

इति सततेति॥ इति प्रकारेण सततं लालपतीति सततलालिकातया आलिकया सरस्या कथिता उक्तापत्यपरास्त्री दयितं समया
प्रियस्य समीपं समयाद् गमत्॥ किंविधया आलिकया अतिकालिकया अतिशयेन काली अतिकाली अतिकाली

नलो. ११५॥

इति सततलालिकया लिकया त क वै रतिकालिकया लिकया कथिता दयितः समया समयादपरा
यद् रसमया समया॥ ॥ २८ ॥ ११५॥

समे. ११५॥

एव अतिकालिकातया अतिकालिकया अतिरुक्ष्या स्वार्थे कः कः अलिकया त कया त क वैः ललाटपतित केशैः इत्यर्थः
भूतया सरस्या प्रतिबोधिता नायिका प्रियसमीपं गमत् स प्रियः मया लक्ष्या समया सदृशा तया सह बहुरत्न
चिक्रीडेत्यर्थः॥ अपश्च न व कु सु मे त्यादिना का विशेषकः॥ २८॥ ॥

अतिरुचीति हे प्रिय अयं सरस सरः सवोक्तर सरः अतिशयेन रुचिमान् कांतियुक्तः तथा अस्ताः गताः वकाः यस्मात् तथा वि
चीयमानस्तवकः विचीयमानाः हस्तग्राह्याः स्तवकाः पुष्पगुच्छाः यस्मिन् सः हस्तप्राप्य स्तवकः दृश्यते इति शेषः॥ अतः कार

॥ अतिरुचिमानस्तवकः सरसरोचं विचीयमानस्तवकः॥ इह खलु मानस्तवको

॥ दयितां विजने न यत्समानस्तवकः॥ २९॥

एतत्तव क्रीडाविरोधाय इह एकं ते कः मानः खलु एतदुक्ता समानस्तवकः स्वार्थकः सहमानस्तुतिभ्यां वर्तते इति इत्यर्थः
भूतः कश्चिन्मां दयितं प्रलोभय किंने अनयेत्॥ कासारः सरसी सरस्य मरः॥ २९॥

अरुणेति अपराकामिनीपुनः अस्य अगस्य वृक्षस्य प्रसर्वं प्रेक्षिष्टु। कीदृशस्यागस्य अरुणतर परागस्य रक्ततर पुष्परजसः
पुनः किंभूतस्य स्वेहसितैः अपरागस्य अपगतस्वरागस्य शुक्लीभूतस्य। कीदृशी अपरापल्लवेषुः पल्लवानि केतुमिष्टुर
पराकसंमुखं निर्वह्यपि स्वेः शुक्लैर्हसितैः शुक्लीभूतस्याशोकस्य पुष्पमपि शुक्लीभूतं पुनः न प्रेक्षिष्टुत्यर्थः ॥ ३० ॥ अवेति।

नलो. टी.
॥ १६ ॥

॥ अरुणतर परागस्य प्रसर्वं प्रेक्षिष्टुन पुनरपरागस्य ॥ हसितैरपरागस्य स्वेहसितैस्त्यपि
पल्लवेषु परागस्य ॥ ३१ ॥ अवेक्ष्य पल्लवालयानगं क्लृतालवालयालतातयेव वालयावभेन्यया
क्वालया ॥ ३१ ॥

रामस्य
॥ १६ ॥

अन्यया कालयाषोडशावर्षिषावने शुशुभे अन्यया कयाया पल्लवालयान् पल्लवानां आलयाः सान् अगान् रक्षान् अवेक्ष्य
अवलोक्य लतातयेव लतायाभावः लतातात्यावल्लीत्वेनैव ववाल पल्लवग्रहणार्थं क्वालैत्यर्थः। वलचलने इत्यस्य धातोः
प्रयोगः कीदृश्या अन्यया श्रितालवालया श्रितानि आलवालानियया सातया आश्रितरक्षाधिष्ठानतयेत्यर्थः ॥ ३१ ॥

नमः समायतीति नमः प्राणमः नमः कीदृश्या
यस्मिन् नमः समायतीति नमः प्राणमः नमः कीदृश्या ॥ ३८ ॥

कमितुरिति। अगपरापर्वतादन परापराया कामिनी कमितुः कमयतीति कांतस्य कमितुः अपराकसंमुखी स्थितिस्थानमाप। अनया
कामिन्या ततोपितेन प्रकारेण भर्तु रभिमुखस्थितत्वेन सपुमान्न हत इति न किंतु हतः कशीकृत इत्यर्थः। कीदृशीया आननयाननया आनन
स्य मुखस्य यानं भर्तु मुखसमीपे प्रापने तत्र नयो वैर्गध्यस्याः सा पुनः कीदृशी अगपरागपरा अपरागे रक्षमकरन्दे परातत्परा
पुनः कीदृशी कलुषाक्षि सुखाक्षि सुखार्थनिभा क्कलुषं च तत् अक्षि चेति कलुषाक्षः सुखार्थनिभ जते इति कलुषाक्षि सुखार्थनिभा क्

कमितुः कलुषाक्षि सुखार्थनिभा गपरागपरागपरागपरा ॥ स्थितिमापततोपि हतः सपुमाननयाननयाननया
ननया ॥ ३२ ॥ व्रततीनामालीनां मध्येन्योच्यन्ति नुतांगनामालीनां ॥ अयेनामालीनां स्मिताञ्च जानमदाञ्च नामा
लीनां ॥ ३३ ॥ स्वमनेन समायतया यधितागः स्वेकश्च न समायतया ॥ क्रजुमलसयायतया तस्मेनाक्रोधि
जीवन समायतया ॥ ३४ ॥

रजः पतन कलुषीभूत नयन सुखार्थनिभा क् पुष्पपरागरसनार्थकांताभिमुखी भूत्वा कांतैर्हजातीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ व्रतेति। अन्यः कामी आ
लीनी सखीनां मध्ये अंगनां च विनुत विलोकयामास। कीदृशोऽन्यः व्रततीनां लतानां मध्ये आसमंतं द्रावेन लीनानां आलीनां सखीनां हासात् अ
लीनां भ्रमराणां मदाञ्च जान च पिनाम प्रसिद्धो ॥ स्वमिति कश्चन कामी आगः सुअपराध्यैवेव सत्सु आयतया अतिदीर्घ्या समायतया मा
यया सह वर्तमानः समायतस्य भावः समायता तया समायतया सकपटत्वेन अनेन सीनेन एनो यस्य सः अनेनास्तं तादृशी यधितं क्रकेतया

किं ता यन क्रोधि न कुपितं कीदृश्या यतस्ते ॥

किंशतिपि ॥ ताभिः कामिनीभिः कंजली एव प्राप्य इति अतर्कितं अशीकि इति विचारितमित्यर्थः ॥ इति किं यत्तु यदि मिताभिः स्वल्पाभिः
 अद्भिः जलैः विहृतिः कीडानां अस्ति तत्र हि द्वयं काक्षतिः काक्षतिर्न कापीत्यर्थः ॥ कथं भूताभिः अद्भिः अस्तिः मिताभिः अरिश्चिताभिः चैव
 लाभिः इत्यर्थः ॥ कथं भूतं कं अनतितरस्ति मिना नितरा अमनितरार्म हत्तराः स्तिमयो मत्स्यविशेषा यस्मिंस्ततः अनेनितरस्तिमिमहत्त
 रमत्स्य एवमित्यर्थः ॥ किं भूताभिः ताभिः अस्तिमिताभिः निरुस्कारं प्राप्ताभिः पुनः किं भूताभिः धृतिभिः धेयवतीभिः राज्ञीवः

॥ १८ ॥ काक्षतिरस्तिमिताभिः स्फुटमद्भिः विहृतिरस्तिमिताभिः ॥ अनतितरस्तिमिताभिः कमेत्ययदतर्क
 धृतिभिरस्तिमिताभिः ॥ ४१ ॥ अलिमिलत्परागतः सरोरुहात्परागतः ॥ मुखं मुदापरागतस्तदी
 यमापरागतः ॥ ४२ ॥

रामाणां
॥ १८ ॥

शकुलः स्तिमिरित्यमरे ॥ ४१ ॥ अलिरिति अलिः मरः मुदा इव एव अपरागतो अवियुक्तः संयुक्त इत्यर्थः ॥ संमुखः सन्मगातः
 स्नेहात्तदीयं मुखं आपतासां मुखं प्राप्येति ॥ अलिः सरोरुहात्कमलात्परागतो निरुतः कथं भूतात् सरोरुहात्मिलत्परा
 गतः संकुचितमकरं दात् ॥ ४२ ॥

अथेति अथेत्यनंतरं नलिनीनां पंक्तिः श्रेणिः अलिनीनां भ्रमराणां संभ्रममानां विततानां विस्तारयामासेत्यर्थः ॥ किं विधापेक्तिः स्त्रीणां कामिनीनां
 संघेः समूहे निर्दिता कथिता ॥ कथं भूतानां स्त्रीणां कामानलिनीनां कामानलो विद्यते या सुतः कामानलिन्यस्तासां कामानलिनीनां स्मरान्निततानां
 पुनः कथं भूतानां स्त्रीणां नलिनीनां नलः पतित्वेन विद्यते यासां ताः नलिन्यः तासां नलिनीनां नलेन राज्ञा युक्तानां ॥ कथं भूतापेक्तिर्मनोरमा मनोर
 मयतीति सामनोरमा अतिसुन्दराः ॥ ४३ ॥

॥ अथ कामानलिनीनां स्त्रीणां संघेर्मनोरमानलिनीनां ॥ निर्दूतानलिनीनां पंक्तिर्विततानां संभ्रमानलिनीनां ॥ ४३
 सरः श्रियोऽतरंगतः सरोज नृतरंगतः ॥ भयं महत्तरंगतस्तनूजन सरंगतः ॥ ४४ ॥

सर इति ॥ तनूजनो वधूजनसमूहः तरंगतः जलकलोलोत्पन्नसमूहात् महत्तरं भयं गतः प्राप्तः कथं भूतो वधूजनः सरः श्रियः
 अंतरंगतः सरसः श्रीः संपत्तिः जनसमूहमध्यगत इत्यर्थः ॥ किं भूतात्तरंगतः सरोजानां कमलानां नृतरंगतः तस्मात्स
 रोजनृतरंगतः पद्मनर्तनेन स्थानादित्यर्थः ॥ भंडा सरंगतुर्निर्वास्त्रियावी विरथो मिथित्यमरः ॥ ४४ ॥

अथेत्यनेतरसास्त्रीततिः कामिनीपक्षिः चिराच्चिरकालेन रसादितिरसतः स्नेहात्सारमतः सरः संवर्धिनो नीराततोयात्तीरे दताः प्राप्ताः किंविधा
दनीरात्सारसात् रसितारसतः पक्षिविशेषात् हेतोः अभिमुखरात् अभितोवाचालात् पुनः किंविधात् फेनपरीतात् फेनिलादित्यर्थः ॥
पुनः किंविधात् सारसतः सारा निमनोहराणि संतिनक्षत्राणि यस्मिंस्तत् सारसत्तस्मात्सारसतः सत्त्वक्षत्रतारासु इति हलायुधः
एतादृशात् आकाशादिव अत्र इव शब्दो यथार्थः ॥ ४५ ॥

नलो ११० ॥ अथ नीलासारसतः फेनपरीतादिवा म्वरात्सारसतः ॥ अभिमुखरात्सारसतः स्त्रीरमितास्त्रीततिश्च रामे ॥ ११० ॥
रात्सारसतः ॥ ४५ ॥ सचोदयावलीनतः समुत्प्रभावलीनतः ॥ नयन्ययावलीनतः पदंजनोवलीनतः ॥ ४६ ॥

सचेति च अपरं सजनः अंतः सरसीतः पदंस्थानं यथोपापेक्षार्थः कथंभूतं पदं उदयावलीनतः उदयावलीनतः सूर्यात्
समुत्प्रभावलिः उत्कृष्टकांतिपक्षिः सूर्यो दीधितिकांतियुतमित्यर्थः किं कुर्वन् यथोपापेक्षार्थः अलीनभ्रमरान्नयनं कर्षयन् भ्रमरा
नापकर्षयन्नित्यर्थः ॥ कथंभूतोजनः वलीनतः वलीभिर्नतः नम्र इत्यर्थः ॥ ४६ ॥

दिशेति नतः इति उक्ता प्रियां दमयंती अतिविमाने अतिक्वांतानि विमानानि पुष्पकादीन्येन तद्गोहं गृहं अनयत् प्रापयामास ॥
इति किं अंगे इति संबोधने हे भूमे मिदमयन्ति अतीव प्रिये अहं ह अस्मि अंगे शरीरे मदनं पुष्पकानि मान् अस्मि स्मरार संजातवि
कृतिरित्यर्थः ॥ अंत एव पुनः किंभूतः स्थानः कामातुरः अत एव हे प्रियत्वे कामान् विषयान् अथाहं अंगे इहा चेष्टयस्मि न कर्मणि तत्
यथा स्यादेव दिशो देहि संगं देहीत्यर्थः ॥ पुनः कथंभूतं गेहं परमानं गेहं परमा उत्कृष्टं अनंगे हा कामचेष्टयस्मिंस्तत् ॥ ४७ ॥

दिश कामानि गेहं स्थानो मदनं पुष्पकानि मानं गेहं ॥ इति परमानं गेहं नतः प्रियामनयदतिविमानं गेहं ॥ ४७ ॥
अरुणमहस्तेनेन प्राप्तिवनाडौ गुणग्रहस्तेनेन ॥ भावमिहस्तेनेन स्फुटमपहितं तेजुहस्तेनेन ॥ ४८ ॥

अरुणेति इनेन सूर्येण अरुणमहासा अरुणं महस्तेजो यस्य सोऽरुणमहास स्थभावो अरुणं महासा प्रापि च पुनः अङ्गैः कमलैः
गुणग्रहः रक्तिमागुणस्वीकारः नतेने इति न किंतु स्वीकृत इत्यर्थः ॥ इह विषये अनेन सूर्येण स्फुटं निश्चितं स्तेनेन चोरेण भाव
भावितव्यं क सति अंशुहस्ते अंशुदेव हस्तः अंशुहस्तस्तस्मिन् अंशुहस्ते तद्गते पश्यं प्राप्ते सति ॥ ४८ ॥

यत इति एतीति यतः अस्त्यतः रवेः सूर्यस्य मरीचि संवयः किरणसमूहः यतः यत्र यत्र प्रदेशे यतः गतः उपरतः
ततो अनेन रं महीधकार संचयः महीधकारे राशिः ततः तत्र तत्र प्रदेशे ततः विसृतः ॥४७॥ अदितेति अनेन कालेन संध्याकालेन
आदित रविता आदित रवेर्भावः आदित रवितानि रस्त सूर्यता प्रापि प्राप्ता कीदृशेन कालेन ससुरावितानेन वीनां पक्षिणीतानः

नलोटी
॥२०॥

यतो यतो यतो यतो रवे मरीचि संचयः ॥ महीधकार संचयस्ततस्ततस्ततस्ततः ॥४७॥

आदित रवितानेन प्रापि च कालेन ससुरावितानेन ॥ जित रुचि रे वितानेन योम्ना

पिचभातमुडुमिरवितानेन ॥ ५॥ अथो यतो बुराजतः श्रियः स्वमापराजतः ॥

यथा घटो व्यराजतस्मराग्रगः सराजतः ॥ ५१ ॥

समूहो वितानः ससुरावितानो यस्मिन् तेन तथा जितः रुचिरः विन उलोचयेन सतेन पुनः उडुभिर्नक्षत्रैः अविता नेन पूर्णेन योम्ना
नमसा च भातं शोभिती ॥ ५॥ अथेति अथेत्यनेन रं स्वमाकाशी अंबुराजतः समुद्रादुद्यतः उद्यती उद्यत तस्मात् राजतश्च दशसकाकार
श्रियं शोभां आप प्राप यथा रावद्वार्थे सचंद्रः रजतस्यायं राजतः रोधः स्मरस्य कामस्य अग्रं गच्छतीति स्मराग्रगः घट इव व्यराज
तकामाभिषेकाथं अमृतकल इति भाति सा ॥ ५१ ॥

रामयोः

॥२०॥

दधेति कावियोगिनी नायिका प्रोद्यंतं तं कालं वसंतं समीक्षितुं अवलोकयितुं अलं समर्थं न कापीत्यर्थः ॥ कथं भूतं कालं कलानां समूहः कालस्त
त्तोऽशकलात्मकै राशिने चंद्रं दधती धारयती कीदृशं शशिने कालं कालं कालं कलं कस्यायं कालं कः कालं को अलं कारो यस्य रत्नयो
रैव्यस्मरणत् पुनः कथं भूतं अध्वगानां पांथानां कालं संपाथ दुस्सहमित्यर्थः ॥ पुनः कथं भूतं कालं श्यामं कालं कित्वात् ॥ ५७ ॥

दधतं कालं कालं कालं कालं वियोगिनी राशिने ॥ अध्वग कालं कालं कालं कालं समीक्षितुं प्रोद्यती ॥ ५२ ॥

क्षरतुषारसीकराः प्रबुद्धकैरवाकराः ॥ ततो जज्जं भिरेकराः जगत्सु शर्वरीकराः ॥ ५३ ॥ वधूस्ततो नुनिन्ये

नयेन येन येन ये ॥ वशं नरो नयेत्समुन्नते लतेन तेन ते ॥ ५४ ॥

क्षरेति ततः अनंतरं शर्वरीकराः चंद्र संबंधिनः कराः किरणः जगत्सु लोकेषु जज्जं भिरेव वधिरै कीदृशाः कराः क्षरतुषारसीकराः क्षरैतः
तुषारसीकरास्तुषार बिंदवो येन येन पुनः कीदृशाः प्रबुद्धकै रवाकराः उन्मीलितकुसुदप्रकरा इत्यर्थः ॥ ५३ ॥ वधिति ततोऽनंतरं येन रः
कामिजनाः येन येन नयेन समादिना मार्गेण अनुनिन्येरे अनुनीताः वधूभिः इत्यर्थः ॥ तेन रः पुरुषाः तेन तेन नयेन वधूवशी
अनयन वशीचक्र इत्यर्थः ॥ कीदृशेन नयेन समुन्नतेन उच्छेदनेन ॥ ५४ ॥ ॥

सहस्रं ते कामिनः पुष्पाः सहासहस्रं तेन सह वर्तमानाः सहासाः सहासाहावाः यस्मिन् कर्मणि तस्य सहासहस्रं यथा भवति तथा आदरेः
सहस्रं दूरीषु मध्ये नागं आयधुः स्नेहचक्रः कीदृशाः स्मरस्य असहासहस्रं हि स्रवः । यथा सुरासुराः अमृतं सुरासुमदिरा सुवक्रमे
एरागं आदधुरित्यथा शब्दवाच्ये ॥ ५५ ॥ मध्विति ॥ चपुनः ते कामिजनाः मधुमध्वं प्रपीयपीला अतानतानतानताः अभवन् । अ
तानं अशब्दं च ततो न च अतानतानं गाने तस्य भावो अतानतानतानतानताः सुरापीला गानो सुकाः अभवन् नित्यं चपुनः जने कामि

नलोदी ॥ २१ ॥ सहस्रं सहावमादरेः सहासहाः स्मरस्यते ॥ सुरासुरायथामृते सुरासुरागमादधुः ॥ ५५ ॥

मधुप्रपीयचाभवन्नतानतानतानताः ॥ रमारमारमारमाकुले जने चहारया ॥ ५६ ॥

रामेषु

भ्रमरैर्द्रागस्तानि प्रपीयचमधूनि सानुरागस्तानि ॥ दत्तानिरागस्तानि प्रापचशयनं जिनस्त्वरगस्तानि ॥ ५७ ॥ ॥ २१ ॥

जने हारया मदिरया आकुले यत्र सति रमा शोभा अरं अत्यर्थं सारं सौंदर्यं आर प्राप ॥ ५६ ॥ भ्रमेति । च अपरं सकामिजनः सानुरागः सन्
तानि मधूनि प्रपीयपीला शयनं शय्यां प्राप कीदृशानि मधूनि भ्रमरैर्द्राकशीर्षी अस्तानित्यक्तानि पुनः कीदृशानि दत्तानिरागस्तानि दत्ता
निरागस्तानि अनपीपराधित्वं येस्तानि कीदृशानि जनः स्वरगः स्वरवेगेन गच्छतीति स्वरगः कीदृशं शयनं तानि तानो वितानः अस्या
स्तानितानि सवितानमित्यर्थः ॥ ५७ ॥

ससेति ॥ ततोऽनेतरं परहेलाभिः स्त्रीभिः तथैव पुं पंक्तिभिर्बुधश्रेणीभिः स्मरमहे काममहे सवश्रीः शोभा अलाभि प्राप्ता । कथं भूताभिः उभयाभिः स
समुद्रमहेलाभिः स्फुरितगुणभिः महती चोसौद्रलावेति महलास समुद्रासौ महलावेति स समुद्रमहेला तस्यां अभि सर्वतः स्फुरिता गुणः यासीताः
ताभिः पुनः कथं भूताभिः प्रवलमहेलाभिः प्रक्लाउत्कृष्टमहेला लीलायां तास्ताभिः ॥ ५८ ॥ अदरेति । तदूरवः तासीदूरवः तदूरवः कथं भूताभिः सुखमेव
कथं भूताः अदूरवस्थितैः अदूरोन्मिले अवस्थिता येतैः प्रियैः कान्तैः सुदूरवस्त्रकाः सुदूराणि वस्त्राणि यस्यां तादृशाः पुनः किं भूताः मदूरवः मदूरवश्च

। समुद्रमहेलाभिः स्फुरितगुणाभिस्ततः सारमहेलाभिः ॥ श्रीः प्रवलमहेलाभिस्तथैव पुं पंक्तिभिः परमहेलाभिः ॥ ५८ ॥

अदूरवस्थितैः प्रियैः सुदूरवस्त्रकाः कृताः ॥ मदूरवश्च कासिरेतदूरवः क्षतानयेः ॥ ५९ ॥ इह मणितारा वलयश्चित इव

नैव क्षतावतारा वलयः । वक्षसितारा वलयश्च नानि पेतुश्च हारतारा वलयः ॥ ६० ॥

ते उरवः महेत्तराश्च तादृशाः पुनः किं विधाः नखे क्षताः खण्डिताः ॥ ५९ ॥ इहेति । इह राय्यां ताराः महतराः वलयश्च नानि अभवन् । अ
परं वक्षसिका कोरसि हारतारा वलयः हारं मोक्षिकश्रेण्यः वलयः उपहाराः निपेतुः पतन्ति स्म । कथं भूताः मणितारा वलयश्चिते मृणिते आ
रावः सुरतशक्तिं मणितारावः मणितारा वलयस्य मणितारा वलयः मणितारा वलये श्रिते तस्मिन् नृत्ये कृतावतारा इव इत्युत्प्रेक्षा । एतावता
विपरीतरतं सूचितं ॥ ६० ॥

मुदेति नलसुयादमयस्यासद्विहासं आययो कीडंचकारा तथा कयाययादमय्यारमालक्ष्मीः अधः कृतातिरस्तुतां किं भूतो नलमुदाहर्षय आ
 ईधीः द्रवचित्तः किं भूतो नलः अमनाः सकामलादिकलचित्तः किं भूतयातयारमाययारमय्येति तिरमोभर्ता स एव अयः सोभाग्यं यस्याः
 सातया भर्ता भाग्यया पुनः किं भूतया अमाययानविद्यते माया कपटं यस्याः सातयानि कपटं येत्यर्थः ॥ ५१ ॥ सांकेतिके भोमी भीमतनयान
 रस्यकामायमनोरथा सिद्धये आसीत् बभूव। सनरुश्च अधिकांत विष्टांत स्याद् इष्टा तदिष्टा तां धुतिं आयासीत् प्रायकथं भूता भोमी सारीका

नलोदी
 ॥ २२ ॥

मुदामनार माययातया ईधीर मायया ॥ नलोविहार माययावधः कृतार मायया ॥ ६१ ॥ सांकेतिकमायासीत् कृतिनी
 भोमी नलस्य कामायासीत् ॥ कामणिकामायासीत् धुतिं तदिष्टी स चाधिकामायासीत् ॥ ६२ ॥ इति नामा मायानां
 विधिरमत राजपज्जमनामायानां व्यसनानामायानां नलः कलिभुवां बलेन नामायानां ॥ ६३ ॥

हराम
 ॥ २२ ॥

समया पुनः कथं भूता अमायानि कपटा पुनः कथं भूता सीकृतिनी सीकाराद्युक्तकथं भूतानलः कामनिकामायासीत् कामेन विकाम
 मस्यथं आया सोविद्यते यस्य सः कामनिकामायासीत् ॥ ६२ ॥ इतीति । नानामायानां नाना ध्वनो दीर्घाणां कलिभुवां कलिज्जमनां व्यसनानां विधिः
 आश्रयः नल इति उक्त प्रकारेण अयानां शुभावहविधीनां बलेन अरमत चि कीडनामेति प्रसिद्धं । कथं भूतानां व्यसनानां राजपज्जमनो राज
 जमयेषां तानि तेषां कथं भूतानां अयानां दीर्घानामित्यर्थः ॥ ६३ ॥

स्वयमिति नैषधो नलः स्वयम्बरादनन्तरं महीररक्ष अपाकृत्य तदा तस्मिन् समये राजशुभे कथं भूतः नलः महीमहः उत्सवः अस्यासीति
 मही पुनः कथं भूतः अहीनधीः उत्कृष्टबुद्धिरित्यर्थः । पुनः कथं भूतः राजराजराः राजराजस्य धनदस्यरा इवरायस्य सकुबेस्तुल्यधन इत्यर्थः ॥
 ॥ ६४ ॥ इति नलोदयटीकायां द्वितीयोऽंशः ॥ नलोदयस्योत्तरार्द्धटीके च प्रतन्यते ॥ नृसिंहाख्येन मुनिना सर्वेषामुपकारतः ॥ १ ॥ अथेति अ
 थानन्तरं सुरवृषभाः इन्द्रादयः तैर्कलिं प्रेक्ष्य त गतिं प्रष्टुः किं भूताः अतः महाभास्वनः स्वयंबरास्वः स्वर्गं प्रस्थिताः पुनः कथं भूताः स्वरतः स्वरं
 स्वयंबरादनन्तरं महीनधीर्महीमही ॥ ररक्षनैषधस्य राजराजराजराः ॥ ६४ ॥ इति श्रीनलोदये द्वितीयः ॥
 अथ सुरवृषभाः स्वरतः प्रेक्ष्य कलिं प्रस्थिता महाभास्वनतः ॥ यः कृतिषु शुभास्वरतः प्रष्टुस्तदगतिं
 घननिभाः स्वरतः ॥ १ ॥ यशसामायितया हतः श्रिया भीमदुहितमायामितया ॥ तदधिगमायामितया स्पृहया च मनुष्य
 घननिभाः मेघतुल्याः तं कंयः शुभासुकृतिषु अरतः अनासक्तः ॥ १ ॥ कलिर्वदति स्वागमनकारणं यशसामिति भीमदुहितमायां इतया यशसां
 कीर्तीनां आयामिनीभावः आयामितातया यशो देव्यै रूपया लक्ष्म्या हतः वशीकृतः अहं तदधिगमाय तस्याः भीमदुहितु रधिगमः त
 स्मे तस्यास्यै अमितया प्रचुरया तया स्पृहया वांछया अभिलाषेण मनुष्यलोके आयामि आगतोस्मि ॥ २ ॥

श्रीकामायामिति ॥ २ ॥

इतीति। अमलोनि कपटोजनो देवजनः इति वक्ष्यमाणं कुचे उक्तवान्। कीदृशो जनः मायायाः कपटात् विकलो रहितः पुनः कीदृशो जनः तदुक्तत्वेन
 कलिना उक्तः इति किं हे कले अस्याः सम्यग्यः नलः वरः स्थितः स यावत् कीदृशः अस्याः अमायायाः तमाया कपटयस्याः सा अमाया तस्याः अ
 मायायाः निष्कपटायाः इत्यर्थः। पुनः कीदृशः अनुलोमायाः अनुलोमः अयः शुभावहो विधिः यस्याः सा अनुलोमायाः तस्याः अनुलोमायाः अनु
 कूलदेवायाः इत्यर्थः। अयः शुभावहो विधिरित्यमरात् ॥ ३॥ वच इति कलिः वस्वादिभ्यो देवेभ्य इति वचः श्रुत्वा बुकोपबुको धकथभूतेभ्यो वस्वादि

इति विकलोमाया सदुक्तं कुचे जनो मलोमायायाः ॥ शुभशीलोमायायाः स्थितो नलोः स्पवलोः नुलोमायायाः ॥ ३॥
 नलो ॥ २३॥ वच इति वस्वादिभ्यः श्रुत्वा कलिरुत्सवासवस्वादिभ्यः ॥ मखसर्वदिभ्यः श्रुत्वा कोपदोषान्मदभुवः स्वादिभ्यः ॥ ४॥

हरामो ॥ २३॥

भ्यः उत्सवासवस्वादिभ्यः उत्सव एव आसवो मद्येते स्वादयतीति तेभ्यः पुनः कथं भूतेभ्यः मखसर्वस्वादिभ्यः मखानां यज्ञानां सर्वं कुतः
 द्रव्यादिकं अदतीति तेभ्यः कथं भूतः कलिः मदभुवः मदाद्रवतीति मदभूः तस्मात्स्वादोषात् ३ भ्यः पूर्णैः पुष्ट इत्यर्थः ॥ ४॥

प्रबलेति इतीति युग्मं। कलिप्रति उक्ता अंतरतः छिद्रतः छिद्राप्तेरित्यर्थः। नलस्य अंतः शरीरमध्ये विविक्तं विवेकः इति किं भो देव
 तया प्रतिद्रव्यादमयन्याते न नलेन अमास रक्षणमपि न आस्यती न स्थीयतां कस्येव न वलतयेव इति लुप्तोपमा। यथानवलतयानृत
 नवल्लानलेन त एव विशेषेण सहन स्थीयते। तया कमाया प्रल मा मुक्तुष्टतमात्सुरोत्तमान् देवान् अवलतया तुष्टत्वेन सौज्यनलेम
 नुष्ये अवलतया स्त्री स्वभावेन अवलत धृतवती। कीदृशा तया मानवलतया मानवः च सालता चेति मानवलता तया मानवलतया

प्रबलतमालवलतया सौज्यनलं सुरोत्तमानवलतया ॥ तेनामानवलतया क्षणमपि नास्यतां तया मानवलतया ॥ ५॥
 इति बलवानंतरतः कलिः स्वयं विजगदं श्रुवानकरतः ॥ अवहितवानंतरतस्तद्विषु नलस्य विविभानंतरतः ॥ ६॥

सोऽथ सदारोदरतः पुष्कलविजितो नलः सदारोदरतः ॥ व्याजादारोदरतः स्वपुराभिर्यातवानुदारोदरतः ॥ ७॥

कथं भूतः कलिः अंतरतः तस्येति यात्रा अंतः स्वांते अतिकेनाशे स्वरूपे च मनोहर इत्यमरः। पुनः किं भूतः बलवान् बलयुक्तः पुनः किं विधिः
 तद्विषु अवहितवान् सावधानः पुनः कथं भूतः विजगत् अंतरतः स्वयं अश्रुवान् व्याप्तवान् ॥ ५॥ इति। अथानंतरं स नलदारोदरतः
 तदुदरसंविधिनः व्याजात् कपटात् पुष्करविजितः पुष्करेण स्वभ्रात्रा विजितः स नुदरतः त्रासान् स्वपुराभिर्यातवान् गतः किं भूतो नलः सदारः
 दारैः सहितः पुनः कथं भूतः सदारोदरतः सदा सर्वदारोदरा धनेरतः कथं भूतो स्वपुरात् उदारोदरतः उदारादात् पुरुषात् मेघ
 यस्या तस्मादुदारोदात् महतो रित्यमरः ॥ ७॥

असेति। रिपुः शत्रुः पुष्करः एनं नलं असमानाननुननुचिनाशदादुष्टवाक्यानि आहस्म अब्रवीत् असमानान्कान् देनलं अमुनामया
तव किं न अहो रिपुः अतः सर्वमेव हतमित्यर्थः ततः अनेतरं तेनापिन लेन अनाहारिना आहारो विद्यते यस्यां क्रियायां तद्यथा भवति
तथा भ्रातृ किं कृतवानाह रिना नाविधाहाराः विद्यंते यस्मिंस्तत्र भूषणमपास्यत्यक्त्वा ॥ ८ ॥ शुचमिति नलः भ्रमस्तत्र पथि मार्गं संशोदरो
दनं रोदस्तेन रोदस्तेन सह पदं चरणं न्यस्यारोप्य अन्यस्य शुचं अकरोत् च पुनः परं श्रेष्ठं दोदनोत्तमस्मिन्नित्योदनिपुः अस्पनलस्य

असमानानाहारिः स्येनं शब्दाश्च कितममुना नाहारिः ॥ अपितेनानाहारिभ्रातृ भूषणमपास्य नानाहारिः ॥ ८ ॥
शुचमकरोदनस्य भ्रमनलः पथि पदं संशोदनस्य ॥ न च पुरमोदनस्य चाणया भूत्परं परोदनस्य ॥ ९ ॥
नास्यरमानावासस्तेन स्वगाजहुरर्थमानावासः ॥ गतमदमानावासः स्वरोषजलधिं तरणक्षमानावासः ॥ १० ॥

हे रामाः
॥ ३ ॥

चाणयनाभूत् किं भूतस्यास्य परोदनस्य परा उदयाय सप्तधा तस्य ॥ ९ ॥ नास्येति अस्पनलस्य रमालक्ष्मीर्न आवासः गृहमपिन अस्तीति
शेषः ॥ अपरं च तेन न लेन अर्थमानाः दमयंत्याः कीडार्थं गृह्यमाणाः स्वगाः ईसाः कलिमायाभूताः अस्पवासो वस्त्रं जहुरीतवैतः
क्षमानावाक्षमाक्षान्तिः सेवनोत्तया स्वरोषजलधिं कोपसमुद्रं तरि सनलः गतः पदमानयोः आवासो यस्मात्तादृशः अभूदिति
शेषः ॥ १० ॥ ॥

तापेति इमो दमयन्ती नलो इत्युक्ता न वसानो पर्वतेन वाः सानवो यस्मिन् तत्र चेरतुः इति किं नो आवयोः वसा चापुर्विशेषः तापगतेन संताप परंपर्याद
वेन श्येत् कथं भूतो इमो सुखात्कृते सुखे विना अनवसानो न अवसाने एकत्र स्थितिर्येयो सो पुनः किं विधौ एकेन चेलं तेन वस्तेन वसानो ॥ ११ ॥
तदिति च अपरं सनलः इह अस्या वदमयंत्यां सत्त्वा पायां स्वापेन निद्रया सह वर्तमानायां सखीभिर्जवासः स्वापायात् निजवासश्चैवित्ते चतयोः
अपायो नाशो तस्माद्भ्रतो विपदि सुखेन आधत्ते स्वापातस्थो सुखभायां सखी इयं नीतिरिति विचार्यतस्तसि द्विवासः निद्रया चित्वा तं दमयंती

तापशतेन वसानो द्वेदिमो सुखादतेन वसानो चेलं तेन वसानो चेरतु रकेन पर्वतेन वसानो ॥ ११ ॥

तदीसः स्वापायां नीतिरियं चेति विपदि स स्वापायां निजवासः स्वापायां निद्रया ताममुं च दिह्वस स्वापायां ॥ १२ ॥
बभ्रामानस्तेन श्रमेण कृतिना वध्यमानस्तेन ॥ सहिनिपुमानस्तेनः स्वभाष्यदोषाः कसमहिमानस्तेन ॥ १३ ॥

अमुचत् अत्यजत् कीदृशी तां स्वापायां स्वस्य अपगत अयोभाग्यं यस्यासां ॥ १२ ॥ बभ्रामेति तेन कृतिना अवध्यमानः सनलः अनस्तेन
अस्तः न भवतीति अनस्तस्तेन अक्षिप्तेन श्रमेण उपरुक्षितो बभ्राम कथं भूतो नलः रिपुमानस्तेन रिपुणां शत्रूणां मानो अभिमानः
तस्य स्तेनः चौरः तथा हि ते सो भाग्यदोषाः ककुत्र समहिमानः महिम्ना सह वर्तते इति समहिमानः न भवति अपितु सर्वत्र भवतीति
त्यर्थः ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥

मृगेति। सनलः तद्विधिर्नैव नैव आर प्राप तत्कतरत्। यत्र विपिने आसीमतात्तरसतीति आरयत्त शब्दकुर्वन् मृगकुलै हरिणयूथं सदा ममार
मारयति स्म। यत्र वने रसदा यल दामे घाः स्फुरिततमाः अतिशयेन स्फुरिताः। यत्र नगाः वृथाः विस्तृताः। कीदृशः सः आविर्भूतश्चा
सौमनायश्चेति तस्मादातुरः कीदृशी वने विद्यादावयुक्तं। पुनः किं विधं वने अविपक्षिरहितं॥१४॥ शोकेति। शोकमरोदस्तेन शोक
स्पभरे अधिस्पतेनोदस्तः आकुलस्तेन नलेन हेनल अव रक्ष इति रोदः शतः रोदनमाकलितं। ततः अनेतरं सः नलः द्रुतगतिं अ

नलो. ६।
॥२५॥

मृगकुलमालसदाविः श्रमतापादातुरो ममार सदावि॥ स्फुरिततमार सदाविस्तृतानगा यत्र विपिनमार सदावि॥१४॥
शोकमरोदस्तेन श्रतो नलावेति ततो रोदस्तेन॥ द्रुतगतिमकरोदस्तेन स्वयमूचे भयं पुरोदस्तेन॥१५॥
कभवान् शं सत्व स्यत्वापदमित्याशयो नृशं सत्व स्य॥ तं देशं सत्व स्य प्राप नलः सत्वरो भूशं सत्व स्य॥१६॥ रामः
करोत् अस्तेनः अस्ति रस्तुतः कांत्या इने सूर्यः येन सः नलः हे प्राणिनू पुरोऽग्रे ते तव अदः भयं न भविष्यति इति स्वयमूचे॥१५॥
केति भवान् कति शंसतु। अन्तः शंसत्व स्य नन्तः शंसत्व ते स्य आश्रयः भवान् आपदं दावास्ति जनतां विपदं अस्पृह्यदुरीकरो
तु इति उक्ता तु पुनः सनलः अस्प सत्व स्य प्राणिनः तं देशं स्थानं प्राप कथं भूतो नलः भूता मस्य सत्व रः॥१६॥ ॥ ॥

अथेति। अथानंतरं अयं नलः कापि दवाग्नौ नाशमयं तं गच्छं तं तं प्रसिद्धं कर्कोटिकनामानं सर्वे दर्शयन् पुनः अजिघृक्षत् तत्र गच्छं तं। कीदृशं
तं स्वबलेन रुजं दवाग्निपीडां अशमयं तं शमितुं अशकुवं तं। पुनः कीदृशं अनाशं ननाशो यस्य अनाशस्तं। पुनः कीदृशं अयं तं एतीति
अयं नलः अयं तं स्थानांतरं अगच्छं तं॥१७॥ स इति। च अपरं धृतनागः सनलः अस्तेन क्षिप्तेन कर्कोटकेन कर्कोटमना कूर्चस्वविषेण
साधनेन विरूपिता विवर्णभावं प्रापित इति प्रोक्तं कर्कोटमाभाषितः। इति किं हे सहितानागस्त न आगो अपराधो यस्य सः अनागाः अनाग

अथ पवनानाशमयं तं कापि दवाग्नौ दर्शनाशमयं तं॥ स्वबलेनाशमयं तं रुजमजिघृक्षत् पुनरनाशमयं तं॥१७॥

सर्वधृतनागस्तेन स्वविषेण विरूपितो मनागस्तेन॥ सहितानागस्तेन प्रोक्तश्चेत्यात्मवेदनागस्तेन॥१८॥

स्थात्तरसाकल्यं ते वपुरमुना तै न वा स साकल्यं ते॥ गुणोदये दधति भूति साकल्यं ते॥१९॥

सोभावः अनागस्ता अनागस्तया सहितः सहितानागस्तस्य संबोधने॥ हे स्वामिन् इने ते तव आत्मवेदनागः आत्मनि वेदनाग इतीति एतादृशः
अहमिति शेषः॥१८॥ पुनः किं प्रोक्तः स्यादिति हे राजन् कल्पं ते कलेन तः कल्पं तस्मिन् सति आत्मेन मदीयेन अमुना वा ससाते तव वपुरसाशी घं कल्पं निरु
पलवं स्यात्। कलियुक्तं शरीरं नीरोगं कथं स्यादत आह। ये पुरुषाः यशसा कीर्त्या गुणोदये गुणसमृद्धिभिश्च कल्पं ते प्रार्थयन्ते इत्यर्थः। ते पु
रुषाः भूति संकल्पं श्रीसाम्प्रदधति प्राप्नुवंति। कलिवंधनी गीकारयोः॥१९॥ ॥ ॥

अपि इति। अपि चेतुपदेशानंतरं हेन सत्त्वामानेन विना अभिमानमकृत्वा ऋतुपर्णनामानः। अनेन स्वांगेन शरीरेण मया वि
रूपितेनेत्यर्थः। अनासहनश्रयणीयः इति न किंतु शयनीयः कथं भूतः ऋतुपर्णः इनः समर्थः इष्टदः दमयंतीति प्राप्तिहेतुत्वात्। हेअने
नः न विद्यते इनः पापं यस्य सः तत्संबुद्धौ देहिनां विषदः दुःखानि कनस्युः नाम निश्चितं ॥२०॥ व्रजेति हेनल इनश्रीः इनस्य सस्यस्येश्रीरि
वश्रीर्यस्य स एव विधः त्वं श्रमायशीतये व्रजगच्छ ऋतुपर्णराजाने प्रतीतिशेषः। स्वयं आयाहि प्राप्नुहि इति उक्त्वा अहीनः कर्कोटः

नलोदी
॥२६॥

अपि च विनामानेन श्रयणीयो न ऋतुपर्णनामानेनः ॥ स्वांगेनामानेन स्युर्विषदो देहिनां कनामानेनः ॥२१॥ रामो
व्रजे सुखमायाहीनश्रीरित्यंतर्हितः रामायाहीनः ॥ स्निग्धो मायाहीनस्या दजनतायाः कनूतमायाहीनः ॥२२॥

प्रीतिरसादनवनतः कृत्वा तद्वसनमात्मसादनवनतः। बहुमांसादनवनतः सोऽस्मादुपार्णमाससादनवनतः ॥२३॥
अंतर्हितः अंतर्दधेन ननु सयः नले एवं विधं स्नेहं कथं कृतवान् अत आह। हियस्मान् इनः समर्थः मायाहीनः कपट रहितः अहीनः सर्वेश्व
रः उत्तमायाः जनतायाः जनसमूहस्य कनुस्निग्धः सस्नेहः न स्यात् अपितु सर्वत्रैव स्यात् ॥२४॥ प्रीतिरसादनवनतः
त्मसात्कृत्वा अस्माद्बहुमांसादनवनतः बहुवः मांसादनायस्मिंस्तत्तस्मात्तदनतः ऋतुपर्णमाससादप्रापकथं भूतः ॥२५॥
नअवनेयस्मिन्नतस्मात् कथं भूतः सः अनवनतः अनवनतः सन्धः पुनः कथं भूतः नवनतः नवनतः नवनतः

अकृतेति स ऋतुपर्णः मुदा हर्षणतं न लैयं तारं सारथिं अकृतकृतवान् च पुनः अयं नलः यदा अध्वनः तारं मार्गं तरेण ॥२६॥ त
तदा तद्वता सदीया अश्वाः तारं प्रणवंधनिसमुदायं शवसमूहं दधतः संतस्तं नलं अरमत्यर्थमायात आजगमुः ॥२७॥ अथ ॥ यं
दमयंत्याः त्यागं अकृततदा अध्वनंतरं दमयंत्या सहसा अकस्मात्सनिद्रामुमुचेतत्यजे कथं भूतया दमयंत्या आत्मशमं आत्ममुखे दत्त
त्यानाशयंत्या आत्ममुखे नारायंती निद्राविशेषेणैवा पुनः कथं भूतया दमयंत्या धीहिंसा दधियः हिंसा ददातीति धीहिंसा दस्तं बुद्धिनाशकं सादं दुः

अकृतमुदायं तारं सतमनुत्वा ध्वनो यदायं तारं ॥ ध्वनिसमुदायं तारं दधतोऽश्वा संगता यन्तारं ॥२८॥

अथ सहसा दमयंत्या सा दमयंत्या समशायं निद्रामुमुचे ॥ धीहिंसा दमयंत्या सा दमयंत्या मकृतयदा दमयंत्याः ॥२९॥

सात्र ससाद रामासीत्वेत्वा समाससाद रामा ॥ या प्रासादा रामानुपेत्य भर्तृरतिं रसाद रामा ॥३०॥

स्वं अयं त्यागसया ॥३१॥ सेति। सा दमयंती अत्र कनेत्रासं आससाद प्राप। सा काया दमयंती पूर्वप्रांसाद रामान् प्रासादश्च आरामाश्च ता
न उच्येत्यं प्राप्य भर्ता अमास हस्तस्ते हातरतिं क्रीडां आरप्राप कथं भूता सारामा मनोहरा पुनः किं विधा ससादा सखेदा केव अरा
मासीत्तेव यथा सीतावनेत्रासं प्रापेति पूर्ववत् ॥३२॥

तत्रेति अथेत्यनंतं देव्यादमयीयातत्रवनेविभ्रान्तं नाल्लेषणयेति शेषः । कथं भूते वने व्यालीनां सर्पस्त्रीणां पदक्रीडास्थाने पुनः किं
 विधे व्यालीनां पक्षिणां आल्यः बाल्यसौ सौ आस्पदस्थाने पुनः किं भूते कने तथा अलीनां भ्रमराणां तर्जिं समूहदधाने ॥
 नलो ११२ कथं भूतां तर्जिं तद्वदं दृष्टुं समूहव्यालीनां मिलयितां ॥ २६ ॥ २६ ॥ वेगेति वेगवलेन अपासितां वेगवलापासितां तथा विस्तृतयेत्यर्थः ॥
 पुनः असितपादस्य वर्णया वेण्या केशकलापेन युक्ता भैमी ललापविलापं अकरोत् किं विललापेत्याह हेन पराजनस्वैसः कला
 तत्र पदे व्यालीनामथ विभ्रान्तं वने च देव्यालीनां ॥ त रुद्रे व्यालीनां तर्जिं दधाने तथा स्पदव्यालीनां ॥ २६ ॥ रामा ॥
 नृपशकला पासितया २ वेगवलापासितया वेण्या भैमी युता ललापासितया हत्वा रीत्वां धवानुक्तापासितया ॥ २७ ॥ ॥ २७ ॥
 सकथं मानवनानां न्यायविदा चरसि सेव्यमानवनानां ॥ धृतासीमानवनानां दाराणां त्यागमनुपमानवनानां ॥ २८ ॥
 पासितया कलापो निषंगश्च असिः खड्गश्च ताम्बां सह वर्तमानस्तस्य भावतया सकलापासितया अरीन् हत्वा बांधवानुआपाति
 आसमेतात्प्राक्यसि किल सत्यं ॥ २९ ॥ सकथमिति हेन्यायवितरनयत अनुपम सत्वे दाराणां स्त्रीणां त्यागं किं मत्परसि कथं वीरो
 विकथं भूतानां सेव्यमानवनानां सेव्यमानं वनं येषां ते तेषां प्राप्ता रवीनामित्यर्थः ॥ पुनः कथं भूतानां धृतासीमानवनानां धृते सी
 मानं वनं येषां ते तेषां धृतासीमा रूक्तीनामित्यर्थः ॥ पुनः कथं भूतानां अनवनानां न अवनं येषां ते तेषां ॥ २९ ॥

परेति हेन लस्वामिन् हे राजन् नृपतु एतत्पुनः त्यागदुःखं परकृतं कलिभवं स्मरामि जानामि न हतमित्यर्थः ॥ ततस्मात्कारणतमममत्वेन
 त्यागकारणत्वेन त्वं न स्मृतासि तत्तासि ॥ पुनः राजन् अत्र संभ्रमे भये दोषसमेतत्वेन दोषयुक्त्वेन त्वं तत्वेन सत्येन न प्रयुज्यसे न त्रि
 दामि ॥ २९ ॥ ॥ २९ ॥ हेन स्वामिन् हे अधिकायस्त अधिकः आयस्तः श्रमो यस्य सः तत्सं बुद्धौ हे अधिकश्रमः यः कलिः खड्गदयोकाः तव हृद
 यं ओकः स्थानं यस्य सः खड्गदयोकाः तेन कलिना यावत् तव कायः शरीरं न त्यजेत न मुच्येत तावत् तथैव हृदिया वकायस्तेन स्पीयते ॥ ३० ॥
 परकृतमेतत्वेनः स्मरामि तन्न स्मृतोसि मेतत्वेन ॥ दोषसमेतत्वेन प्रदूषयेनात्र संभ्रमेतत्वेन ॥ २९ ॥
 हृदधिकायस्तेन स्पीयते तथैव पावकाये स्तेन ॥ यावत्कायस्तेन त्यजेत खड्गदयोकायस्तेन ॥ ३० ॥
 यस्य पदेशं कमितः स्वजनो यं प्राप्य जनपदेशं कमितः ॥ अरिष्टं देशं कमितः स्मितसत्त्वमुपगतोसि न देशं कमितः ॥ ३१ ॥
 यद्यशो नुरुदः कुहं यो द्वेषु रंजसानुरुदः ॥ अदेः सानुरुदः किमापकमिता इति च सानुरुदः ॥ ३२ ॥
 यस्येति हे कमितः स्वामिन् हे अरिष्टं देशं त्रुसमूहे अशंकसत्त्वं इतः अत्र एपात्कं देशं स्थानांतरं उपगतोसि सः कः यस्य तव पदेशं ज्ये अयं
 स्वजनः शंमुखं प्राप्य कं जनपदेशं राजानं इतः प्रातः इत्यहं न वेदि ॥ ३१ ॥ यदिति च पुनः सादमयं ती अनुपश्चादिति रुरोद विललाप
 इति किं नुरुदः रुरोदः कृष्णमृगसः मम कसिताकातः नलः अदेः अदः सानुशिखरं किं आप प्राप सः कः
 येन उरोदः उरः हृदयं घाति खंडयतीति उरोदः ॥ ३२ ॥

अथेति अशोकं दृष्ट्वा हरे अशोकं त्वे एनं मल्लक्षणी जनते तव समामाने समार्दना मयस्य तादृशी अशोकं कुतूब अ प रं अं गनाः
 ते तव माने दधति अते समीपे अर्थे जनः हा दे न स्नेहे न अमान् मातीति मानु न मानु अमानु इति कलनां चित्तरति आनतः आश्रयः ॥३३॥
 उच्चैति सरोदारा वा सरोदः आरावो यस्याः सा दमयंती उच्चैः स्वरोदरो उच्चानि शिरो सि एषां ता दृशाः दा रवो देवदा रवो यस्मिन् ता
 दृशो वने इति पूर्वैक प्रकारेण आलया विलय गति अकरोत् अथाने त रं अवाः वादि रहितं रुक्षं मरुस्थलं आर प्राप कीदृशी गाः सु
 अथ कलना माने तेत्यर्थे जनो दधति चांगना माने ते ॥ हा दे ना माने ते जन मे न म शोकं कुतू सना माने ते ॥३३॥ राम
 उच्चैः शिरो दारा वा लपोति वने सुर्वधुरो दारा वा ॥ गति मक रो दारा वा रुक्षं मरुस्थलं मथ सरो दारा वा ॥३४॥ ॥२८॥
 मृगकुल मार व्याधि प्रचुरं बिभ्रदने समार व्याधिः ॥ वीथ्या मार व्याधि स्थित भुजंगी भीम जेय मार व्याधि ॥३५॥
 सा सुवना सारा सावे गमना भीम न दना सारा सा ॥ सुतयन ना सारा सा च त्रगर मग्रा सिचा मुना सारा सा ॥३६॥
 रवंधुरा उदारा दानशीला वा रा दृश्वर्थे ॥३५॥ मृगेति इ वं भीम जामार व्याम रो रियं मार वीत या वीथ्या मार्गे ए प्रचुरं बहुलं मृगकुलं बिभ्रदने वने आरा
 प्राप कीदृशी भीम जामार व्याधिः काम व्याधि सहिता की दृशो वने आर व्याधिः आसमं ता रवेः सूर्यति आधिः पीडय त्र तत्र पुनः किं विधं आधि
 स्थित भुजंगी पुनः किं विधं व्याधिवि विधा आधयो यत्र तद ॥३५॥ ऐति सा भीम न दना त वने अजग र् आर प्राप च पुनः अमुना अजग
 र् एण असौ अग्रासि कथं भूता सा सा भवेना सारा अश्रवने स्या अजल स्या सार सत सहिता पुनः किं विधा सा
 वेगमाना सो दे गमना इत्यर्थः ॥ पुनः किं विधाः

अथेति अथ दमयन्ती प्रसन्नानं तरं रावरः कश्चिद्विज्ञः तं आरुरो ह च पुनः तदा स्येत मुखे अस्यै तं खड्गाग्रं न्यस्य अंतं नाशमकरोत्
 अकृतं कथं भूतं तं तदसूत दमयंती प्राणान् अस्य न्तं क्षिपंतं पुनः किं विधं स्वास्तू हास्यंतं स्यजंतं कथं भूतः शवरः रिपुतरो हा
 रिपोः तरो वेगः तत्तदंतीति तथा पुनः कथं भूतः स्वरः स्वरतीति स्वरः स्वरश्चे पुनः कथं भूतः शवरः हासी हास्यवान् सहास इत्यर्थः ॥३७॥
 तामिति पुनः किरातः मिक्षः कांता रे एकांते तां दमयंती स्मरति रे कामयतः स्मरस्याति रेक आधि क्यं स एवामयो व्याधि ससा द्वे तोः अकामय
 अथ सवनो स्वासुं सत दसंश्च रिपुतरो हास्यंती ॥ तमधिरुरो हां स्यंतं न्यस्य तदा स्ये करोत् खरो हास्यंती ॥३७॥
 तां पुनरे कामयतः कृशां किरातः स्मरति रे कामयतः ॥ कांता रे कामयतः स्मिन् कांक्षं दुपहरे कामयतः ॥३८॥
 धृतवन मध्यं तेन त्राता सिमयान नुत्य मध्यन्तेन ॥ मानिनि मध्यं तेन प्रसीद शरणगताः कमध्यं तेन ॥३९॥
 तः स्त्रीत्वेन इयेष कथं भूतांतां अयतः भाषा कृशां दुर्वलो भाग्यहीना मित्यर्थः ॥ अयतः अजितेन्द्रियः पुमान् उपहरे एकांते कांक्षियं न कांक्षेत न इ
 चेत् ॥३८॥ धृतनेति हे मातिनि धृतवन मध्यं तेन धृतः वन मध्याः वन भूमेः अंतो येन तेन तथा अद्यं तेन अहेः सर्वस्य अंतो अद्यं तं स्तेन
 मया त्वं त्राता सिरक्षिता सितेन हेतुना त्वं मध्यं प्रसीद प्रसन्ना भवरति देहीत्यर्थः ॥ ननु अवधारय शरणगताः क कस्मिन् देशे न मध्यं
 तेन पूज्यंते अपितु सर्वत्र पूज्यंते इत्यर्थः ॥३९॥

सुमुखेति। सांख्यतया मृगदृशा दमयत्या यत इति शापे दत्ते सति सतीव सापे दत्ते तेन सतीव सापे तः च्युतनस्तेन किरातेन हे सुमुख निशापे शोभनः
 मुख निशापो मुख चंद्रो यस्याः तस्याः संबुद्धो ते तव दासानूनः अस्मान् स्मर इति उक्त्वा न पेते इति न अपि तु पेते मृते मित्यर्थः ॥ ४० ॥ दग्धेति ॥
 उच्चतरेषु अग्रेष्टेषु आहिता दत्ता तया च पुनः कंदरायुक्तेषु अग्रेषु पर्वतेषु आहिता तया दृष्ट्वा कृत्व दग्ध शरीरागाहितया दग्ध सश गः सकामः
 अहितः शत्रुः किरातो यया तया दमयत्या परां त्याघोराभयं कुरा विविन भूवेन भूमिः अगाहि अतिवाहितेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ पदवेति सा दमयतीत्यतः

नलो. १
 ॥ २० ॥

सुमुख निशापे तेनः स्मर सा सानिति सतीव सापे तेन ॥ दत्ते सापे तेन स्थितया सांख्येन मृगदृशा पेतेन ॥ ४० ॥ रामो ॥ २० ॥
 दग्ध सगुगाहितया दमयत्या विपिनभूः परागाहितया ॥ उच्चतरागाहितया दृष्ट्वा घोरा चर्कं दरागाहितया ॥ ४१ ॥ ॥ २० ॥
 पदवापदवापदवापदवा रयतो द्विवर्नं विललाप च सा ॥ तरसांतरसांतरसांतरसान्वयदुःखं वृणीष्व सखे मरणी ॥ ४२ ॥
 वृककोपपुरः सरसा सरमा सरमा सरमा भवताननुसा ॥ किमृते दयिता दयतो दयतो दयतो दयतो भवती ह सुखी ॥ ४३ ॥
 वेगात् अश्विनं अवापत् च पुनः विललाप कुरोद कथं भूता सा पदवापदाभ्यां चरणभ्यां वा जति गच्छतीति पदवासा ॥ कथं भूतं वनं अपस्वापत् अयागा
 दवाग्नेः आपत्तयस्मात् पुनः किं विधिं उवाः न वाः जलं यस्मिन् तत् किं विधिं विललापेत्याह ॥ हे अंतरचित्ते हे सांतर अनेन नाराणेन यत्नवर्त
 माने सांतरसांतर रभोगादियस्य तस्य संबोधने पुनः सान्वयं सानुवर्धं निरंतरं दुःखं यस्य तस्य संबुद्धो हे सखे मित्र ली मरणी वृणीष्व ॥ ४२ ॥

वृककोपपुरः सरसा सरमा सरमा सरमा भवताननुसा ॥ किमृते दयिता दयतो दयतो दयतो दयतो भवती ह सुखी ॥ ४३ ॥
 अयिराक्षसभक्षय मां क्षुधितो न वसानवसानवसानवसानवसाः ॥ ४४ ॥ मुज्जने च वहे करुणं तरदांतरदांतरदांतरदां ॥ ४५ ॥
 करमाकरमाकरमाकरमा कलयय सने मम पाहि हरे ॥ दस्तो दस्तो दस्तो दस्तो वरुते मरुतां सुकरस्त्वमपि ॥ ४५ ॥
 आच्छादय निवसानसंबोधने हे राजसक्षुधित त्वे मां भक्षय न वस न तिष्ठ भक्षणार्थं शीघ्रमेहि हे दांतरदांतरदांतरदांतानां इमानि दांतानि तानि
 चरदांतराणि ददातीति संबुद्धो हे दांतरदांतर दमलक्षणे जने अंतरदांतर रुजं उज्जमं चेत्यर्थः ॥ करुणं वहे त्वं तस्मात् सारमिति शेषः ॥ ४४ ॥
 करेति हे करमाकरकस्य ब्रह्मणः रमां लक्ष्मीं लोकाधिपत्यं करोति इति संबुद्धो कः प्रजापति रुद्र इत्येकाक्षरः हे हेरे मम मय सनंदं दुःखमपि
 माकरं नुद प्रेरय नुद प्रेरणे ॥ आकरं दुःखं समुद्रमित्यर्थः ॥ आकलय जानीहि विरुतेः शब्दे मरुतां देवानां दस्तो दस्तो दस्तः दस्त्ये तो दोनो द
 नमिति पाठः ॥ रंत वरंतं उदरं अंतरं यस्य तस्माद् दस्तः शंखात् शोभन करो यस्य तादृश स्वं पाहि रक्ष ॥ ४५ ॥
 मालक्ष्मीः ॥ ख निराकरः ॥

त्वदिति हेनिष धेशत्वदरिः पुष्करः अनारमया अविनाशायामया लक्ष्मीस्तत्वा समृद्धिं आर प्राप। त्वे मया सह अरमत्यर्थं च सने दुःख
अयाः प्राप्त उभसि। नु है सह कर्तमाना पुनः न विघते आरायं जीवन दसायां मनो यस्याः सा अनाशमना अहं अनाशं शं सुखे
कदाउपै मि॥ ४६॥ यमि निज नू समता भीश्च मनं सुखाभावश्च ताभ्याम्

गपि रतं आसत्तं वीक्ष्य देवनिपलायते इत्यर्थः। हे गलनवमानवमानगच्छन्नुत नमनुक्षामिमानं सत्त्वं इह शत्रौ अनवमाः अनवमाः

X यमना यमनायमनायमनागपिवीक्ष्यरतैद्रवतीहपरः॥ सरुषोनिषधक्षितिनाथगलन्नवमानवमा
नवमानवमाः॥४७॥ नयमानयमानयमानयमावसइत्यनिवासमर्मुभवता॥ भवनीयमपायमरीनुद
यान्नयतानयतानयतानयता॥४८॥

रूपः॥वमर्मुच॥४७॥नयेति।यमःअहिंसाआसर्वतो नयोनीतिःमानोअभिमानःतेनयमानाःप्राथमाणःयेनतस्सिबुद्धोत्तय
निवासीआवसःस्थितिमकाशीःअमृनिवासीएत्युदयान्तेश्वर्याणिअयताप्राप्तवताभवताअरीनूशत्रून्अपार्य
नारीनयताप्रापयताभवनीयंभवितव्ये॥४८॥

समेति। सानरदेव सुताभेमीत रातस्मिन् समये इति बहुधा बहु प्रकारं अल्पत्र विलाप चक्रे । इति किं हे राजर्षः । ननु यासनया सनया सनयान्य
स्यां सनेनाशो याशनै प्रयेत्वा तेन सह वर्तमान्या असुदृष्ट्या शत्रु सम्बूहेन विपर्ययमाहि प्राप्नुहि कितु हित देहित ददिहिति दीहितं ये
पा ता दशाः दिनैः जनाः यस्मिन्न तत्त्व पदं स्वराज्य एहि॥ ६०॥ सेति विधुरा दुःखिता सा सुतमुदमयीतीका पिवन प्रदेशो धार्वती गच्छते
साथं येन सम्बूहे प्रक्षिप्त दर्शो च पुनः आधी मानसी व्यथायां अतिविशाम आपन्न प्राप। कथं भूतासानिरपराधानिष्परा कथं भूतीसा
सनया सनया सनया सनया सनया सनया सनया सनया सनया सनया

सनयासनयासनयासनयाह्यसुहृद्ययाविपदंस्वपदं॥हितदेहितदेहितदेहितदेत्यलपबहुधानरदेवसुता॥४७॥
साविधुराधावंतंरुनोर्धकापित्तिगाराधावंतं॥सांश्याधमरुंते

साविधुराधावंतं रनौघं कापिनिरपराधावंतं ॥ सार्थं राधावन्तं त्रेक्षिष्याम्यसुतनुराधावन्तौ ॥ ५० ॥
याकुलयेवाश्रितयाविधेर्गतिरनेनजनौघेवाश्रितया ॥ अथ च ययेवाश्रितया ॥ ५१ ॥

याकुलयेवारितयाविधेर्गतिरनेनजनौघेवारितया॥अथचययेवारितयाशफयंजिलोचयेवारितया॥५१॥

थैरनौ धीमाणि क्वादि समूहं अवतं वाणिज्या घने कसमृद्धि मंतं ॥ ५१ ॥ व्याकुलेति विधे देवस्या रितया रात्रुतया व्याकुल सेवतया दमयत्या अने
न सार्थेन सह गतिर्गमनं अवादिता ॥ अथ च वा रितया केनाथ निषिद्धया सत्या जनौ घेन समूहेय या जग्मे यथा वाऽज ले इतया प्राप्तया राफ
या मत्स्य विशेषेण जलोच्चये गम्यते ॥ ५१ ॥

48

प्रतीतिः च पुनः तथा दमयंती आयस्य उद्यमे कृत्वा प्रतिषिद्धः अयायो अनीर्त्येन तस्य सुबाहोराज्ञः बहुधनधान्या राजधानी प्रापि प्राप्ता त
 स्य कस्ययस्य सुबाहोः आयस्य शुभफलस्य वृन्दानि बहुविधानि गताश्च रथपद्यादीनि प्रवभुः ॥ ५२ ॥ संघनेति राक्षो मात्रासानंदं यथा
 स्पातथा धृता असौ दमयंती संघना सति शोकेन अमास ह अत्र पूर्यंति अवसत्वा समकरोदित्यर्थः कथं भूता दमयंती अत्रासा पुनः किं भूता
 धृता देहयापना मात्रे देहस्य यापना लक्षणं तन्मात्रे आसायस्य साशस्यो रभेदः ॥ ५३ ॥ अयेनेति अपदा अस्थानाया भेमी वने स्थानत्वेन

नली ॥ ५३ ॥ प्रतिषिद्धान्यायस्य प्रापि सुबाहोश्च राजधान्यायस्य ॥ बहुधनधान्यायस्य प्रवभुर्द्वानि बहुविधान्यायस्य ॥ ५२ ॥
 संघना मात्रासानंदं राक्षो धृता च नामात्रो ॥ शोकेना मात्रासा वरु द्रुत देहयापना मात्रासा ॥ ५३ ॥
 अयेन यापदापदापदापदा परिभ्रमी ॥ वना वना वना वनाथ वत्सजीवनोऽभवत् ॥ ५४ ॥ इति नलोदये काव्ये तृतीयः ॥
 अस्मिन् यस्या ताद्री शासती अयेन देवेन आपदा विपत्त्या कृत्वा वनावनै वनभूतो पदाचरणेन परिभ्रमी आपदा प्राप सा भेमी अनाथ वत्सनाथः
 स्वामी तेन रहिता यास्त्रीत वत्सजीवनजीवन सहिता अभवत् ॥ ५४ ॥ ॥ इति श्री नलोदये टीकायां तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥
 ॥ अथ तु गोपायस्य भवणेन लस्य सानु गोपायस्य ॥ अथ विवर्धनं तं रंभी मोना मराजा तस्य नलस्य राज्ञः अपायस्य दुःखस्य भवणेन विरं
 ॥ वरागा गोपायस्य स्वमनो भीमश्चिंजु गोपायस्य ॥ आयस्य प्रयत्नं कृत्वा सानुरागः स न स्वमनः आस चिंतं तु गोप ररक्षुः स्वशमनम
 भेदो दंडः साम दान मित्र दान चतुष्टयमिति अमरः तादृशस्य यस्य नलस्य गोपाः
 गां दृष्ट्वा पांति रक्षंति इति गोपाः राजानः वरागाः आसन ॥ २ ॥

रामेण
॥ ५२ ॥

मिशोति च पुनः अस्यायस्य स्वामिनो भीमस्य वाचा द्विजोत्तमेः ब्राह्मणेत्तमेः न ल विचिंतयेन लान्वेषणयति शिचिदिवा दिवसे च भृशमस्य
 मेव अचारि सर्वा सुदिक्षु गतमित्यर्थः कीदृशस्यास्य अथ स्थितस्य अरीणामपि रक्षतस्तस्य राज्ञो रास्त्रा प्रहृतस्येत्यर्थः न स्य कैरिव आ
 चार्यस्य वाचा शिष्ये कैरिव ॥ २ ॥ अथोति अथानंतरं अत्र जनेन लान्वेषणकारि द्विजसमूहेन यनेत्रा नयस्य नेतानेन नीति युजेनेत्यर्थः
 केन विद्विजेन सादि प्रचुराः सादिनः प्रचुराः यस्यां हः सुबाहुन गरी आसादि प्राप्ता साका वनेत्रा सादि दुःखं गता प्राप्ता सानुनेत्रा भे

निशि च दिवा चार्यस्य क्षतस्य नल विचिंतये च वाचार्यस्य ॥ भृशमेवाचार्यस्य द्विजोत्तमेः शिष्ये रिवाचार्यस्य ॥ २ ॥
 अथ नयनेत्रा सादि प्रचुरा हः केन विज्जनेत्रा सादि ॥ यत्र सुनेत्रा सादि क्रमेण दुःखिगता वनेत्रा सादि ॥ ३ ॥
 सहदीना यत तेन स्वगृहे भैमी यये मुना यत तेन ॥ स्वनयना यत तेन प्राप्ते श्वा सोश्च शोभना यत तेन ॥ ४ ॥
 मीदि क्रमेण दिक्षु क्रमः दि क्रमस्तेन यत्र यस्यां पुरितिष्ठतीति शेषः ॥ ३ ॥ सहेति दीना भेमी आयत तेन आयः क्षेत्रवस्त्वादिलाभः तेन ततः
 यत्नः तेन द्विजेन सह स्वगृहे आयतः आगत इति स्वामिनः प्राप्ते अयत तश्चासाः न प्राण रक्षणार्थं न पुनः शोभना यत तेन शो
 भनीयः भाग्यं यस्य तेना मुना द्विजेन स्वगृहे यये ॥ ४ ॥

अनंतरं समुत्पत्तेः मया एतन्निर्वाणं विदुः
न अजनि ह न जगन्मिथः ॥ ८ ॥

वसनेति। सज्ज इति युष्मैः। तस्मिन्नेन तस्याभैम्याः मतेन जनेन ब्राह्मणेन इति अगादि उक्तं। इति किं। देवसनां रास्यस्तेन चौरकासिक्वर्तसे
अयं मामस्यागलक्षणो विधिस्तेन वयं रास्यो यशः प्रदोत। स्वजनेन मल्लक्षणेनास्तेन त्यक्तेन हेतुना च अविशसिभूतेन बोधितेन
रास्यः प्रशंस्यो भवसि। दिक्रामितवावलोकनार्थं दिशः कामतीजि सजनो मल्लक्षणः अनागानिरपराधः कथं भूतेन जनेन भर्तृकृतेन ते
न हावलोकनार्थं भुवि अगादि वस्तु पश्यते नागतेन पुनः कथं भूतेन नागादि स्थितेन नागान् अतीतिनागादिस्तद्वत्पदो गमनं यस्य
वसनां रास्यस्तेन कासिममायं विधिर्य रास्यस्तेन ॥ ४ ॥ अविशस्य न स्ते स्वजनेन भूते भवसि रास्यस्तेन ॥ ५ ॥ रामाभ्यां
सज्जनस्तेनागादि क्रामी त्रिजनेन तन्मतेनागादि ॥ भर्तृतेनागादि स्थितेन भुवि वस्तु पश्यते नागादि ॥ युष्मद् ॥ ६ ॥ ॥ ३२ ॥
कोप्युचेत न यायाः पदमेत्यन्यस्य चेतन कृपायाः ॥ भीर्मुचेत न याया दातिः स दुः प्रसहा चेतन याया ॥ ७ ॥
निजधाम मूर्तं समया मृतुपर्णः श्रावितो र्थ मर्तं समया ॥ सचिव समेतं समया गिरा तत्र रश्ना जनिष्ट मेतं समया ॥ ८ ॥
तेन गरुड गतिनेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ कोप्युक्तिने पुनला न्वेषणे प्रेषितेषु मध्ये कोपि विजः इतः प्राप्तः न यो नीतिर्यया तस्याः प्राप्तनीतेन
पश्यत न यायाः दमयीत्याः पदं स्थानं एत्युचेज गदे किमूवे इत्याह। हे दमयी भीर्भयं त्वं मुंचेत त्यजेत आर्तित्वेन या दुः प्रसहा
सा त्वं न याया तन प्राप्नुयात् ॥ ७ ॥ निजेति। निजधाम इतं प्राप्तं अयोध्यायां स्थितं पुनः सचिवं मेतं मृतुपर्णं अहं समया संगतोऽस्मि
न श्रावितं तं समया तस्य समीपे समया समीचीनया गिरा वाचा मे मम उक्तं ॥

दीनेति अस्य कृतुपर्णस्य सोत्ये सुतस्य इह सोत्यं तत्र सोत्ये नियुक्तः आयतनस्य नापुरुषः नः अस्मान् आयात आजगाम। इह वस्य
माणं च उवाच। किं भूतः नाः अनायतनयन करं नयने च करौ च एतेषां समाहारं दैक कर्मावः ॥ न आयतनयने यस्य सः कलि
प्रवेशादिलक्षणेन यावयवे इत्यर्थः। कथं भूतान्नः नगरादहिः पथि मार्गे निलीनान् कथं भूतान् दीनान् शमयुक्तान् ॥ ९ ॥ किमुवा
चेत्याह ॥ दीनेति। खलु निश्चितं तया भवत्वा मिथ्याभैम्याः धिया बुद्ध्या अस्मै जनायन को द्रव्यं न कुपित र्यतया कपाया भैमी कर्मीति च
दीनाना यतनस्यो नाना यतनयन करः सोत्येऽधिकृतः ॥ लीनाना यतनः स्थोही नाना यतन हस्तपदोवादी त ॥ १० ॥
दीमाया नायतया विवाससे कर्म निश्चयाना यतया ॥ न खलु धियाना यतया स्मै को द्रव्यं विहीनया नायतया ॥ १० ॥
कृतकर्मनेन लागतोऽस्मि च वसेति तस्य मानेन लाविप्रे च धने बुदीयमानेन ला ॥ १२ ॥
यौ कर्म विपाकान् आर्यत प्राप्ता कथं भूताया स्मै दीनाय दुःखिताय पुनः किं विधाय अनायतया न आयः अनायः तस्य भावः तया वि
वाससे वस्त्रहीनाय पुनः किं विधाय विहीनया नायकी दृश्या तया नाति दीर्घया ॥ १० ॥ कृतेति। हे दमयंति तस्य इति अनेन वचसा तु पु
नः मानेन संतुष्टा अहं कृतकर्म सन्त्वा त्वां आगतोऽस्मि। च पुनः सा दमयीतीति प्रेवेदये माने सति न लाविप्रायेति शेषः। धने बुदी
यमाने मत्वा दीयमानमिदं यया ता दृक् आसीत् ॥ ११ ॥

तत्रेति। ततो नैत र सा भैमी जतः क्रतुपर्णपुरातनस्य गमनाय क्रतुपर्णयततः स्वनया तस्वनीतेः अय यत। यत्नमकरोत्।
 कथं भूताया गमनाय अपर्णय अपर्णय क्रतुपर्ण अस्व हृदय मंत्रो पदे रालक्षणीयस्मात्स्मै। पुनः कथं भूताय तुलित सुपर्णयतु वि
 तो वेगेन सुपर्णयस्मिंस्तस्मै कथं भूताया मनसि चित्ते अपर्ण उमा तुल्या ॥ १२ ॥ सेति। सा दमयती मान्येन अन्येन विजेन अर्मु क्रतुप
 र्णैति रसाशीघ्री लीखर्यं वरं श्रावितवती आसीत्। कथं भूतेन विजेन अनयेन सामान्येन आप्तजनेनेत्यर्थः ॥ कथं भूता सा कृतं साम

नलोरी
॥ ३३ ॥

तत्रापर्णयततस्तस्या गमनाय प सप्तुपर्णयततः ॥ तुलित सुपर्णयततस्वनया भैमी मनस्य पत्नयितत ॥ १२ ॥ ॥ ३३ ॥
 सा कृत सामान्येन श्रावितवत्यमुमनय सामान्येन ॥ त्वं र सामान्येन स्वयम्बर स्मरति नां ज सामान्येन ॥ १३ ॥
 र हसित दासीना हस्थितः स्मरयुतो नलं मुद्र सीनाह ॥ श्रीसमदा सन्नाह स्फुटं प्रया मो व्रजे द्यु दा सन्नाह ॥ १४ ॥
 हसावनितावधानः स्वगुणैः कर्षति केन हितावधान स्वयम्बरो वधानश्चः शतयोजनमिती मितावधानः ॥ १५ ॥

ययाननुपूर्वपरिणीतापरिनयनाय कथं प्रवृत्तं सन्नाह ॥ मानी दर्पवान् अज सा हनः पार्न न स्मरति तस्मात्प्रवृत्त इत्यर्थः ॥ १३ ॥ र हेति। तदा
 सन्नाहस्थितः सन्नाहर्न सन्नाहस्तस्मिन्नुद्योगे स्थितः क्रतुपर्ण र हसि र्काते स्मरयुत सन्नाह नली आह किमाह। यावत् अहः दिनी युदा
 सीनाशनं व्रजेतावत् वयं स्फुटं प्रकरं प्रया मो व्रजामः। तत्तदा श्री दमयती मदा मन्नाह नता भवेत् ह इति हर्षे ॥ १४ ॥

सेति। सावनिता भैमी स्वगुणैः वधानः अस्मान् कर्षति आकर्षति तेन लवधाः स्वयम्बरः श्वः एव भविष्यति नो अस्माकं अध्वामार्गः ति
 वो माने इतः शतयोजनं शतयोजनं परिमिते वर्तते ॥ १५ ॥ तदिति सः क्रतुपर्णः स्मृतान् नली उचो किमूचे यदि त्वे मा मां प्रणयीमयि स्नेह
 वान् तत्तस्मिन् अमा सहत्वरया वेगेन तत्र वयं यामो गच्छामः। कथं भूतस्त्वं अनितत्रियामाया मः न इतः त्रियामायाः रात्रेः आयामो विस्त्रा
 रो येन सः। वयं न लज्जायी दमयती आयामः प्राप्नुमः ननु क्रतुपर्णः अज्ञानवान् किं तत्राह। युवधियीतरु एव बुद्धीनो आयामो विचारः क

सावनितावधानः स्वगुणैः कर्षति केन हितावधान स्वयं वरो वधानश्चः शतयोजनमिती मितावधानः ॥ १५ ॥

तत्त्व रया मायामः प्रणयी यदि मानित त्रियामाया मः। न लज्जा या सायाम स्मिन्नेत्येव युवधियामाया मः ॥ १६ ॥

मभिजमाना श्वः स्थानुन मसौ न ल प्रचोद्यमाना श्वः स्यात् ॥ इति मतिमाना श्वस्या न्याय मना श्वं कप विरुतिमाना श्वस्यां ॥ १७ ॥

अथ रथ मारा र्वतं शस्त्राणि न लः शुभाश्व मारा र्वतं ॥ सजगा मारा र्वतं न रेन्द्र मारा र्वतं गुरुत मारा र्वतं ॥ १८ ॥

ननु क्वापीत्यर्थः ॥ १६ ॥ ममिति मतिमान् लः इति आश्वस्य विचार्य अस्यां दमयती अन्याय मना श्वं कप विरुतिमान् लोमां चितो भूता
 इति किं यद्यहं प्रचोद्यमाना श्वः स्यात् तस्मिन् अतो दमयती नूनतर्कया मिश्रः शतमभिजमाना स्यात् ॥ १७ ॥ अथेति। अथानैत र सनलः रथ
 आर प्राप अवैत न रेन्द्र क्रतुपर्ण आ सजगा मारा र्वतं कथं भूतं न रेन्द्र अरो रात्रौ अंती कथं भूतं रथं शस्त्राणि अवैत पुनः कथं भूतं शुभाश्व
 गुरुत मः आरावो यस्य ते मघतुल्यामित्यर्थः ॥ १८ ॥

स्वांशेति स्वांशकृतावसनस्य स्वांशयाकृते आवसनीत्येति येन तस्य वसनस्य असनस्य भ्रूयस्येत्यर्थः। क्षणदुरत्वेन सीगतौ सत्यौ भूभर्ता
 क्रतुपणः रथद्रुते रथवेगैः व्यस्रयत विस्मितोऽभूत्। कथंभूतस्य वसनस्य द्रुतो असनस्य रुद्रवृक्षपुष्पसदृशस्य पीतवर्णस्येत्य
 र्थः॥१७॥ फलेति। स क्रतुपणः अक्षस्य विभीतकस्य फलं गणनात् पुनः अक्षस्य द्यूतस्य पाशकस्य वा हृदयबोधनात् सम्यक्ज्ञाप
 मानात् अश्वनादनायादिक्षस्य अश्वप्ररणे चतुरस्य अस्य नलस्य प्रहर्षणीयधित अरुत। कथंभूतस्यास्य नयेनीतोनादक्षस्य

[illegible]

न अक्षस्य नाक्षस्य नीति चतुरस्येत्यर्थः ॥ २० ॥ बलेति अधानंतरि आभ्यां न त्रितु यणाभ्यां वा रिजलै उपसृज्य आत्म्य.
संपदे अस्ति वृद्धये युगपदेव एक देवा विद्या नियमः अथ हृदयाक्ष हृदयविषयो विनियमः परिबर्हः व्यापि अकारि
कथं भूताभ्यामाभ्यां बलजित् देवार्थाभ्यां बलेन जिता देवार्थ इन्द्रो याभ्यां पुनः किंविधाभ्यां संग्रामे अवार्थाभ्यां नवायो
अवार्थाभ्यां पुनः किंविधाभ्यां आर्याभ्यां मान्याभ्यां ॥ २१ ॥

तदन्विता तदनुत्तदनंतरंदुतंशीर्षकलिः उन्नतं उच्चैस्तरं अक्षं विभीतकृष्टं अतः ललाटात् स्फुरमेव प्रत्यक्षगतः प्राप्तः तु पुनः नलः
तं कलिर्नाक्षमतना सद्गता कथं भूता दतः अक्षमतस्याक्षद्वयविधायाः स्वीरुत्या स्वदहने कलिदहने अधिकतमं क्षमः समर्थस्त
स्मात् ॥ २२ ॥ पतितमिति हेनलमा मातस्या एतस्या भैम्या रुषिः क्रोधरूपे अनलसमे अग्नि तुल्ये शापे पतितं अहं संकायक्षि मां विद्वि
जानीहि अतः कारणतः सर्वं आश्रितस्य शूराणां गतस्य अग्निः पीडातस्याः अनलो अग्निस्तेन समेतस्य मे मम शरणप्रदः स्याः भवइति

तदनुद्रुतमक्षमतस्वीरुत्यास्वदहनेधिकृतमक्षमतः॥ कलिरुन्नतमक्षमतःस्फुरमेतवगतानलस्तनतमक्षत॥२२॥
पतितमलसमेतस्याभैष्यारुषिविद्विमानलसमेतस्याः॥ अर्च्यनलसमेतस्याभितस्पर्शरणप्रदानलसमेतस्याः॥२३॥
कलमिति नानामायं नमंतममुवन्महामनानामायं॥ कीर्तिधनामायंसदधातिहरंतिरिपुजनानामायं॥२४॥
अथनुनाश्वस्तेनप्रास्थितराजाविरोधिनामश्वस्तेन॥ सस्तलनाश्वस्तेनस्यादितिक्षसत्तामहात्मनाश्वस्तेन॥२५॥

कलिर्नलमुचावेति शेषः ॥ २३ ॥ कलिमिति । स हामना अयं नलः इत्यनेन प्रकारेण तमंतमाना मायं नानाविधा भ्राया कयं तं कलिं अमुचत् ।
नामोति प्रलिङ्गेन नु अपकारिणं कलिं नलः कथं ममुचदित्याह । रिपुजनानामाः शत्रुजन प्रणमाः यं पुरुषं हरंति वशीकुर्वन्ति सः पुरुषः की
र्तिधनानां आयं डय च यं दधाति ॥ २४ ॥ अथेति । अथानंतरं राजा क्रतुधर्माः आशुशीघ्रं प्रास्थितवस्परविधौ पदेशास्थानाभिर्गतः
कथं भूतः राजा तेन नलेन नु न्नाः घोरिताः अश्वाः यस्य सः कथं भूतेन तेन हे राजन् ते तव साललनादमयं तीर्थः परे धुः न स्यात्
नरस्तु तेन ॥ २५ ॥

सुदृष्टि यतं तीति यतं तस्तेषां यततां इष्टः अनेनाः निष्ठापः सोयं नलः इति अनेन प्रकारेण दिने अनायततां स्वल्पतां वहति सार्थका
 ले सतीत्यर्थः ॥ अनेन क्रतुपणेन समंतात् पुरी आयतः प्रापः कथं भूतां पुरी प्रियेण दमयंती लक्षणेन जनेनां श्रितां पुनः कथं भू
 तां अयततां अयेन शुभं देवेन तता अयततां ॥ २६ ॥ कर्तुमिति हे इदं मामिदं अलक्षणेन जनः ते तव आनंतात् न मस्कृता मागे भुव
 मानं कर्तुं ते तव न समः किंतु श्रम एव इति क्रतुपणं प्रति उक्ता तेन भीमेन राज्ञा अनेन तेन प्रेम्णा स्नेहेन कृता सनलः जितं विमानं ये
 सोयमनेनायततामिष्ट इति नलः सममनेनायततां ॥ वहति दिने नायततां पुरी प्रियेण श्रितां जनेनायततां ॥ २६ ॥ ॥ ३५ ॥
 कर्तुं मानं तेन श्रम इति मार्गे भुवो यमानं तेन ॥ स्वधामाननेन प्रेम्णानीतः स जित विमानं तेन ॥ २७ ॥
 प्रथित तमायां मायां शुचिरथ वसता वनुत माया मायां चारुत माया मायां नलः स्मरन् सुसमाया माया मायां ॥ २८ ॥
 सज्जनता महितस्य ग्रंथे तस्मिन् शुचिता महितस्य ॥ स विवता महितस्य दुर्ते पुरस्ये क्षणं तता महितस्य ॥ २९ ॥
 तादृशं स्वधाम गहं नीतः प्रापितः ॥ ३० ॥ प्रिति अथानंत रं शुचिः पवित्रः नल मायां लक्ष्म्यां शोभायां विषये प्रथित तया या अतिप्रति
 याः असु समायाः प्राण समायाः दमयंत्याः मायां कपटं पापं स्मरन् नलः चारुत मायां अतिशोभनायां वसतो न आयात न प्रापः कथं भू
 यां वसतो अनुत माया मायां न विधत्ते उते मोक्ष स्मात् स अनुतमः अतिस्नेहः आयामो विस्तारो यस्याः तस्या ॥ २८ ॥ सौमि हि निश्चितं
 स क्रतुपणं तस्य पुरस्ये क्षणं दर्शनात् दुर्ते शीघ्रं तता मेस्ता निजिगाम कथं भूतस्य पुरस्य जनानां समं हो जनता सनी चो सो ननु ता च
 सज्जनता तया महितं वनेत स्य ग्रंथे इतरं ते च ते लोकाश्च तेः सृष्टिर्नामस्य रोगस्य हि रोगः यो मित्रि ह्याः आह्वानं

तमिति असौ मे वध प्रिया मे मी मुदा हर्षेण अंतयेधे अभ्युदयान् श्रेयां सि अथित सुखानि प्रापेत्यर्थः किं कृत्वा तं नलं प्रेक्ष्य किं भूतं तं
 स्वनयानंतरं रसान्निध्यगतं स्वस्य नयः प्राप्तेण प्रेषण रूपः तस्मादनेतरं रसान्निध्यगतः समीपं प्रासक्तं पुनः कथं भूतं तं रसावेगननुन्न
 यानं नुन्नाश्वी कीदृशा मे मी अनेतः रसोयस्याः सानुत स्नेहा ॥ ३० ॥ तदिति तमिति पुष्पं ॥ आली सखी तं नलं नयतः नीति मार्गात्
 बहुधा बहु प्रकारेण पक्षे सा म्ना अमा साम वाक्पन सह स्वजन गिरा दमयंती वचनेन अमानयत अहजयत् परां श्रेष्ठां स्व
 तं स्वनयानंतरं रसान्निध्यगतं प्रेक्ष्य नुन्नयानंतरं रसा ॥ अभ्युदयानंतरं रसा व्यधित मुदाने वध प्रियानंतरं रसा ॥ ३१ ॥
 तनुनालीकेन स्पीयते इति वेतु सुमुखनालीकेन ॥ किं हीनालीकेन स्वक मित्रास्त र पि पुजनालीकेन ॥ ३२ ॥
 तं सा म्ना मानयतः परीक्ष्य बहुधा गुण निरा मानयतः ॥ स्वजन गिरा मानयत स्व वयस्या वसति मपि परा मानयत ॥ ३२ ॥
 तया दमयंत्या नुन्नाश्वी इति किं हे सखि अत्र केन पुंसा स्पीयते किं स्वक मित्रा भवति वेतु जानातु स्वस्य कृमिता तेन मत भर्ता कथं
 भूतेन स्वक मित्रा सुमुखनालीकेन शोभन मुखक मलेन पुनः कथं भूतेन हीनाली तेन हीने अलीकं यस्मात् तेन पुनः कथं भूतेन कृता
 छेदिता दिपुजनाली शत्रु पक्षे न स तेन ॥ ३२ ॥ युग्मं ॥ ३२ ॥

तरसेति असेन लः अहेः सर्पस्य कर्कोटकस्य वा सो वस्त्रं वहन् धारयन् स नृतरसावेगेनैव संविकृतिः आसन्नित्तवान् असौ दमयंती स्थिर
भावा निश्चलचित्ता आसन्न भूवा च पुनः सुवासाः शोभन वस्त्रः सनलः तया सह स्निग्धः स नृतरसचिक्रीडकथं भूतः स नृप
निवासे नृपगृहे आवासीयस्य सः ॥ ३३ ॥ नृपेति तेन नलेन श्वशुरो दमयंती पिता दृष्टः किं कृत्वा नृपधाम निराजत स प्रनिभे मी
समागमनिशां भेष्याः समागमो यस्यां तां निशां व्यतीत्या निवास्यः किं भूतेन तेन शांतेन शांतिमता पुनः कथं भूतेन असतां अनिशं

रामेभ्यः

नृलो. १॥
॥ ३३ ॥

तरसे वासावासस्वीकृतिमर्हव ह सुवासावासः ॥ स्थिरभावासावासस्निग्धोऽयं स च स नृपतिवासावासः ॥ ३३ ॥ ॥ ३६ ॥
नृपधामनिशांतने व्यतीत्य भे मी समागमनिशांतेन असतामनिशांतेन श्वशुरो दृष्टः श्रितो तमनिशांतेन ॥ ३४ ॥
धृतजडिमानहासीदस्मिन्सति प्रदृश्यमाने भासि ॥ प्राणसमानहासीदभिपूज्येनै नलो रिसमाने हासी ॥ ३५ ॥

निरंतरं अंतस्तेन निशांतेन पुनः कथं भूतेन श्रितं उत्तमं निशांतं भीममंदिरं नयेन तेन ॥ ३४ ॥ धृतेति प्राणसमाने जीवतुल्ये
हास्मिन् नले प्रदृश्यमाने सति सः ना कतुपणः धृतजडिमा धृतः जडिमा जडत्वे तादृशः आसीत् हासी हासवान् नलः एनं
कतुपणं अभिपूज्य अहासीत्यस्य सज्जयेत् कथं भूतो नलः अस्ति समाने हासीत् अरीणं समानासाभिमाना इहा तां स्पतीति
षोऽत कर्मणि धातुः ॥ ३५ ॥